

Wat was er eerder, de hen of het ei?, of Mijn gesprekken met een twijfelaar

<https://hdl.handle.net/1874/234811>

WAT WAS ER EERDER, DE HEN OF HET EI?

OF

Mijn gesprekken met een twijfelaar,

DOOR

JACOB HORNER.

Uit het Engelsch vertaald door en met een voorwoord van

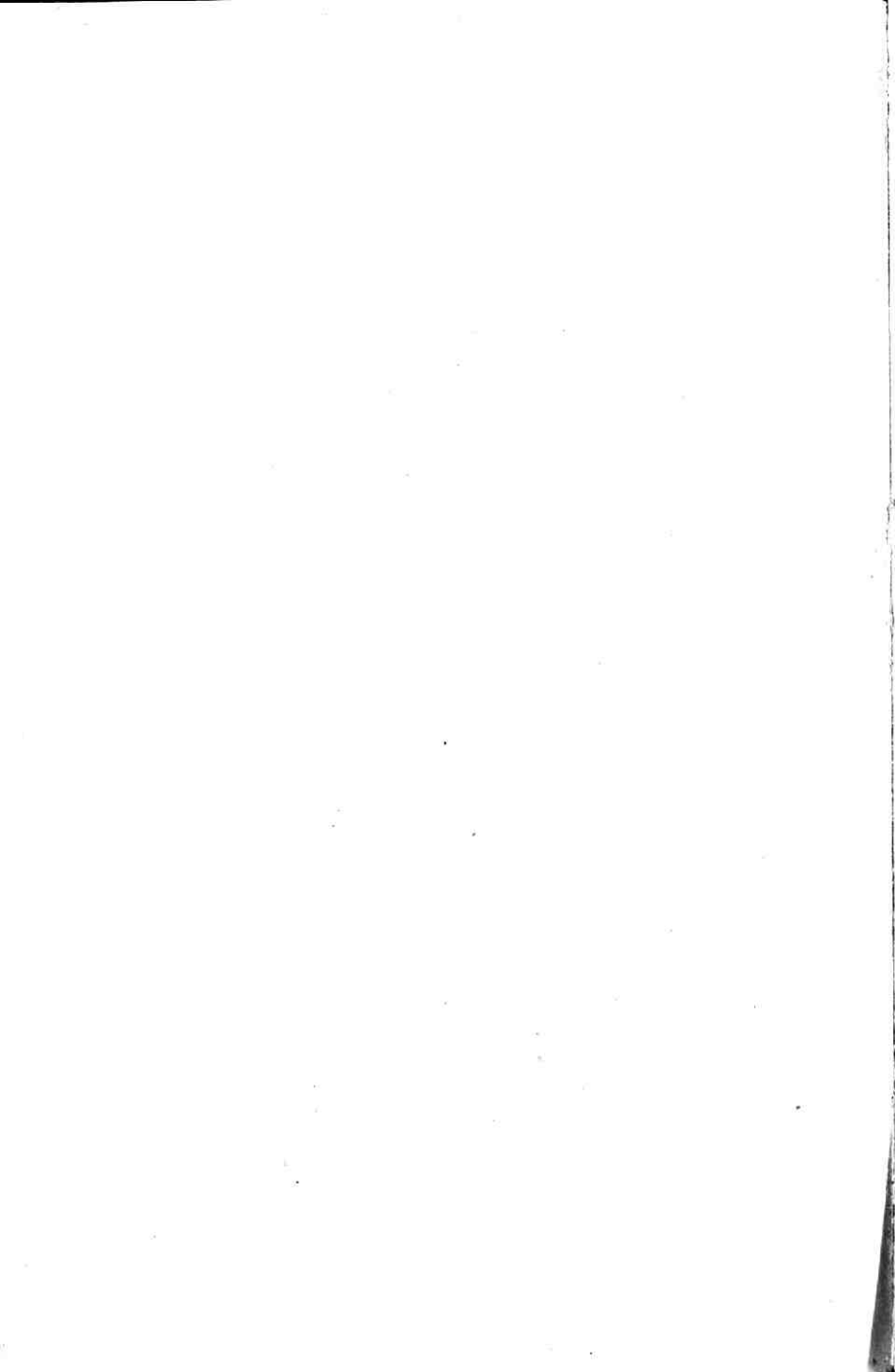
Ds. C. S. Adama van Scheltema.

I N H O U D.

1. Wat was er eerder, de hen of het ei?
2. Van waar de eerste zaadkorrel?
3. De Natuur - Wat is zij? Een engel?
4. Wat stelt de ongeloofige voor God in de plaats?
5. De man achter het scherm.
6. Bestaat er in het heelal niets dan natuurlijke ontwikkeling?
7. Hoe geeft zij rekenschap van de wiskundige verhoudingen, welke wij in de Natuur opmerken?
8. Van waar komt de godsdienst?
9. Is de mensch een werktuig?
10. Waar groeien de vijgen en waar de distels?
11. Wat is er voor hoop en troost in de naturalistische levensbeschouwing?
12. Waarheen gaat gij?

's GRAVENHAGE,
J. VAN GOLVERDINGE & ZOON.

1893.

Wat was er eerder, de hen of het ei?

WAT WAS ER EERDER, DE HEN OF HET EI?

OF

Mijn gesprekken met een twijfelaar,

DOOR

JACOB HORNER.

Uit het Engelsch vertaald door en met een voorrede van

Ds. C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA.

's GRAVENHAGE,
J. VAN GOLVERDINGE & ZOON.
1893.

WOORD VOORAF.

Door den uitgever verzocht dit boekje in het Hollandsch te willen vertalen, trok mij de inhoud zeer aan, maar — ik kende mij zelven de bevoegdheid niet toe over den inhoud een beslissend oordeel te vellen. Om zeker te gaan richtte ik mij tot mijn hooggeachten vriend, den Hoogleeraar J. W. Gunning, die niet alleen over dit geschrift goedkeurend oordeelde, maar tevens de goedheid wilde hebben zijn oog over de proeven te laten gaan, zoodat dit den lezer zekerheid geeft, dat overal de juiste wetenschappelijke formules gebruikt en de zaken naar ons taal eigen voorgesteld zijn. Zonder zulk een steun zou mij de moed ontbroken hebben de taak te aanvaarden, en zooveel in den inhoud van harte belangstellen, zullen met mij den Hoogleeraar voor zijn welwillenden bijstand erkentelijk zijn.

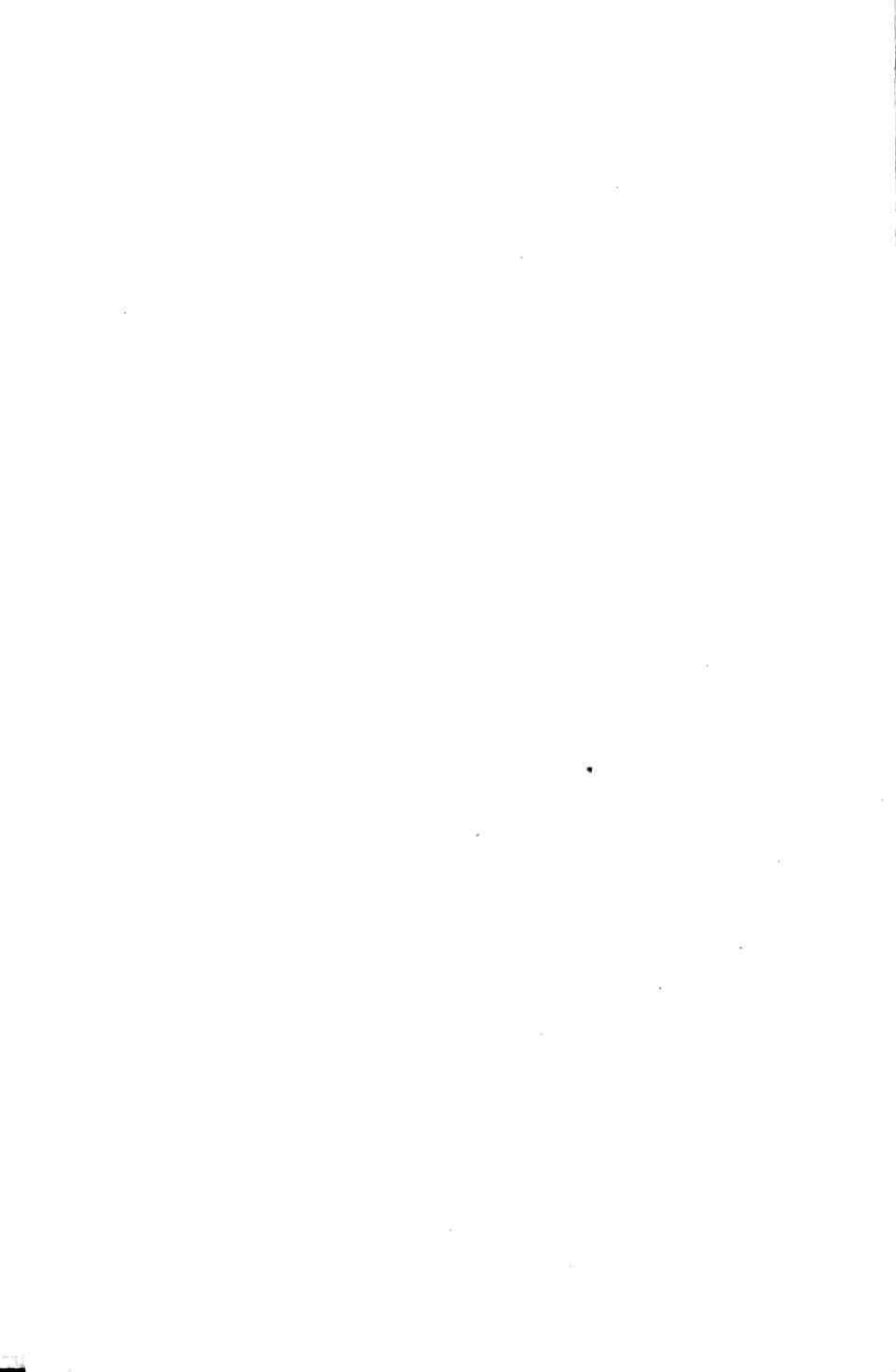
Tijdevragen zijn in deze bladen besproken, die uit de studeerkamer in het geheel van ons maatschappelijk leven burgerrecht kregen en in allerlei vorm telkens ter tafel komen. Moge ook dit beknopt en helder gesteld geschrift

*er toe bijdragen, om zoo veel wat voor wetenschap door-
gaat zonder op dien cernaam recht te hebben, in zijne
schamelheid te ontdekken; en de waarheid, zoo als die in
Christus Jezus is openbaar geworden, op degelijke gron-
den te doen erkennen, zoodat wij het in onzen mate den
Apostel nazeggen: „Hetgeen wij met onze oogen aanschouwd
en met onze handen getast hebben, het leven dat geopen-
baard is, daarvan getuigen, dat verkondigen wij.”*

C. S. A. v. S.

I N H O U D.

I. Wat was er eerder, de hen of het ei?	1
II. Van waar de eerste zaadkorrel?	7
III. De Natuur — Wat is zij? Een Engel?	13
IV. Wat stelt de ongeloovige voor God in de plaats? 20	
V. De man achter het scherm.	28
VI. Bestaat er in 't heelal niets dan natuurlijke ontwikkeling?	35
VII. Hoe geeft gij rekenschap van de wiskundige ver- houdingen, welke wij in de Natuur opmerken? 41	
VIII. Van waar komt de godsdienst?	49
IX. Is de mensch een werktuig?	55
X. Waar groeien de vijgen en waar de distels	61
XI. Wat is er voor hoop en troost in de naturalis- tische levensbeschouwing?	67
XII. Waarheen gaat gij?	73

HOOFDSTUK I.

Wat was er eerder, de hen of het ei?

Mijn neef Thomas Rederijk heeft zich in het hoofd gezet, om vrijdenker te willen zijn en houdt nu zijn licht niet onder eene korenmaat verborgen. Hij is trotsch op den hoog klinkenden naam en niet minder op de nieuwe vrienden, die hij in dien kring gemaakt heeft. Voor mijn begrip is hij reeds aan het doorhollen. Hij meent Darwin's natuurbeschouwingen reeds ver voorbijgestreefd te zijn. Naar Darwin's beweren kunnen er duizende jaren mee gemoeid zijn, eer een dashond een hazewind of eer een mopshond een bulhond wordt. Ik twijfel er niet aan, of die tijd en langer zal wel voor zulk eene ontwikkeling noodig zijn, en dit te oordeelen naar den dashond, dien ik nu tien jaar geleden ten geschenke kreeg, want hij wordt veeleer kleiner dan grooter, en terwijl hij al dien tijd gesnuffeld heeft, is zijn neus nog geen haarbreed verlengd.

Met mijn neef evenwel is het anders gesteld. Sinds hij vrijdenker werd, toont hij in zijne ontwikkeling sneltreinspoed. Ik verkeer soms wel in de noodzakelijkheid om met hem te redetwisten en dan verbaast hij mij telkens op nieuw, zooals hij als met zevenmijlslarzen vooruitstreeft. Hij ving zijn bewijs van vordering maken aan met mij te vertellen, dat hij niet geloofde, dat

Bileams ezelin gesproken heeft; en ik gaf hem de verzekering, dat ik er hartelijk blijde om was, dat altans één ezelsmond voor goed gesloten was, en dat ik het voor een zegen zou houden als een goed getal anderen een gelijk lot ervoeren. Er is niets dat mijn armen Tom meer hindert, dan wanneer hij meent te bespeuren, dat ik een loopje met hem neem. Hij schijnt inderdaad te denken, dat satire het uitsluitend recht en eigendom van vrijdenkers is, en dat ieder ander het ongeoorloofd moet achten van dit wapen gebruik te maken. Thans heeft hij mij met nadruk verzekerd, dat hij er behoefte aan heeft om met mij de zaak niet als een grap maar hoog ernstig gemeend te bespreken; en ik heb hem verzocht dan maar den eersten stap te doen, waarbij ik mijn best zou doen zijn voorbeeld te volgen.

Zijn dadelijk gereed antwoord was:

„Maar, oom, ik sta verbaasd, dat gij altijd den aanval van mijn kant wacht. Zoudt gij niet kunnen besluiten om althans voor ééns beginner te zijn, of ziet gij er geen kans toe om op onze sterkten eenigen aanval te doen? Hoe staat het daar mee?”

„Wel, Tom,” hernam ik, „het is zeer gemakkelijk om eene poging te doen om een bestaand huis te sloopen, maar daar gij twijfelaars zelfs nog met uwe fundamenteen niet gereed zijt, is er al zeer weinig vat voor een aanval. Dit neemt niet weg, dat ik bij eenige samenspraken wel de leiding van ons gesprek kan in handen nemen, en die wijziging valt in zoover ook in mijn smaak, vermits ik juist onlangs eenige vragen van gewicht heb opgeteekend, en gaarne zou hooren, welk antwoord daarop een vrijdenker te geven heeft.”

„Uitmunten, oom, begin maar en ik zal mijn best doen om u een duidelijk en afdoend antwoord op elk punt te geven.”

„Afgesproken, Tom. Mijn eerste vraag is deze:

WAT WAS ER EERDER, DE HEN OF HET EI?

„Mijn vraag is eenvoudig en duidelijk, geen orakel-

taal, en wie zich inderdaad wetenschappelijk ontwikkeld weet, moet zich in staat gevoelen er een afdoend antwoord op te geven. Welnu, wat is uw antwoord?"

„Hoor eens, oom, ik zie niet in, wat nut er schuilen kan in het beantwoorden van eene vraag als deze. Ook begrijp ik niet, met welk denkbaar doel gij die ter tafel brengt?"

„Wel mogelijk, Tom; toch is het eene zeer gewichtige vraag, en eene, waarop ik van u een antwoord verlang en verwacht. Gij hebt voor heden mij de leiding van ons gesprek toebetrouwd, en ik hoop, dat gij nu niet trachten zult mijne rechtstreeksche vraag te ontduiken."

„Ik heb daarop geen plan, oom, maar toch wensch ik te weten, waar gij met uwe vraag heen wilt. De vraag op zichzelf schijnt mij eenvoudig genoeg. Steekt er bij u echter eenig wijsgeerig beginsel achter, dan zou ik wenschen, dat gij de vraag in anderen vorm stelt of mij uw bedoeling nader verklaardet."

„Tom, gij zijt overvoorzichtig, maar gij behoeft mijnerzijds niet voor klemmen en voetangels bevreesd te zijn, ik denk niet aan zulke beetnemerij. Al wat ik verlang, is een bepaald antwoord op eene duidelijke vraag: „was er eerst eene hen of eerst een ei?" Voor zooveel ik van de zaak kennis heb, komt ieder ei van eene hen, en komt ieder kuiken uit een ei. Is dit niet zoo?"

„Gewis, op dit punt is voor debat geen plaats."

„En zegt niet uw gevierde professor in de geologie, Sir Charles Lyell, dat wij het verleden uit het heden moeten verklaren?"

„Hoe zou hij iets anders hebben kunnen beweren?"

„Naar dit tusschen ons vaststaand beginsel, moet het dus alle eeuwen door zoo geweest zijn?"

„Ja, zeker."

„Doch er moet eerst een eerste hen en een eerste ei geweest zijn, is het zoo niet?"

„Ongetwijfeld."

„Het eerste ei moet dus door de eerste hen gelegd zijn, altans naar mijne vooronderstelling?”

„Ik denk er met u zoo over.”

„Dus bestond de hen voor het ei?”

„Gewis.”

„Maar dan is de eerste hen niet uit een ei voortgekomen, wel?”

„Onloochenbaar niet.”

„Voor dit geval houdt dus Sir Lyells beginsel geen stand, en kunnen wij het verleden niet uit het heden verklaren; ik heb u daarom eene verdere vraag te doen; „Vanwaar die eerste hen? kunt gij mij dit ophelderen?”

„Gij moet mij een weinig tijd laten, oom, om over dit punt na te denken; maar laat vooraf mij u mogen vragen, op wat grond gij aanneemt, dat de hen er eerst geweest is? De hen is de volkomen ontwikkeling van het ei en ik geloof, dat het meer met de regelen der wetenschap overeenkomt te stellen, dat het ei er eerst geweest is.”

„Zoo als gij wilt. *C'est égal*, zooals de Franschen zeggen. Ik laat u volkomen vrij, om de eene of de andere stelling bij voorkeur aan te nemen, en de evolutie-theorie is waarschijnlijk gunstig aan uwe voorstellingswijze, dat het ei er voor de hen geweest is. Nemen wij dus aan, dat de eerste hen uit een ei is gekomen. In dat geval bestond er een ei voor de eerste hen in wezen was, is het niet zoo?

„Ongetwijfeld.”

„Derhalve was het eerste ei niet door eene hen gelegd?”

„Zeer zeker niet.”

„Maar in dat geval gaat de stelling van Sir Charles Lyell dat het heden uit het verleden verklaart, evenmin door. Wij staan dus nu voor de vraag, van waar dit ei, dat niet door eene hen gelegd werd? Het moet toch op eenigerlei wijze het aanzijn ontvangen hebben? Vanwaar is het dan gekomen, Tom?”

„O ik zie nu, waar gij heen wilt. Gij wilt mij nood-

zaken tot de erkenenis, dat het moet geschapen zijn; wilt gij niet?"

„Ik stel slechts vragen, Tom, en het is mijn roeping nu niet er op te antwoorden. Zeker weet ik zeer goed, dat eenvoudige Bijbellezers mij antwoorden zullen, dat het moet geschapen zijn. Kunt gij een beter antwoord geven, ik zal dit zeer gaarne vernemen. Ik verlang niets anders dan het beste antwoord te leeren kennen, dat bij de vraag past, — een antwoord, dat eene voldoende verklaring van het door ons besproken feit is. Wat hebt gij op dit punt als verklaring?

„Zou een antwoord in betrekking tot het ei ook voor andere natuurverschijnselen geldig zijn?"

„Ik altans houd het er voor. Er moet een eerste appel, een eerste eikel, een eerste kat, een eerste koe en een eerste mensch zijn geweest. Wanneer gij mij ook maar het ontstaan van het eerste ei weet te verklaren, zal ik het voor bewezen houden, dat wij evenzeer den oorsprong der wereld kunnen ontvouwen."

„Ik zie nu, dat het u te doen is om het oude vraagstuk, de oorsprong van alle leven."

„Juist, en wat hebt gij op dit punt te zeggen?"

„Alle leven is door ontwikkeling ontstaan."

„Behalve het allereerste, Tom. Wanneer gij het gaarne wilt, zullen wij ons aan de evolutietheorie houden, — die baart mij niet de minste ongerustheid, — maar, Tom, het aanwezen van het eerste ei wordt er niet door verklaard. Uit een aanvangen met niets kan zich toch wel niets ontwikkelen. Verschaf u, naar de beschouwingswijze der Oosterlingen, een ei als aanvangspunt en er bestaat kans tot ontwikkeling; maar gij moet eerst aan uw ei weten te komen. Welnu, Tom, zeg mij nu eens zonder omwegen en duidelijk, van waar is het eerste ei gekomen?"

„O dit baart mij niet het minste bezwaar. Ik denk er over evenals Dr. Bastian, die zegt, dat alle levende stof zich uit doode, niet organische ontwikkeld heeft. Bevredigt u deze zijne oplossing niet?"

„Maar, Tom, ik veronderstel, dat gij toch weet, dat mannen van naam, zooals Professor Huxley en Tyndall het gevoelen van Bastian bepaald verwerpen en zich houden aan de oude stelling: „*Omne vivum ex vivo*; alle leven komt van leven.”

„Ja, dat weet ik zeer goed, maar Huxley en Tyndall spreken zoo in strijd met de algemeen aangenomen leer van den onafgebroken samenhang der natuur. Alles ontstaat naar een natuurwet of het doet dit niet; en wanneer mannen als Huxley en Tyndall het beginsel in één geval loslaten, kunnen zij het evengoed in duizend gevallen doen.”

„Ik zeg u dank voor uwe openhartigheid en beginselvastheid. Er weegt niets op tegen een flink ten einde toe doorgaan. Bij vraagstukken als deze en vele anderen geven halve maatregelen niets.”

„Dus heb ik u omtrent de wording van het ei een voldoende antwoord gegeven?”

„Neen, Tom, dat hebt gij niet.”

„Hoe zoo?”

„Wel gij hebt enkel een goochelaarsstreek uitgehaald; — gij hebt mijn ei onder den hoed weggenomen en er een ander voor in de plaats gelegd.”

„Oom!”

„Ik meen wat ik zeg, maar moet nu een bezoek brengen aan een kranke. Kom morgen terug en wij zullen het nieuwe ei bespreken.”

„Gij zult mij zoo niet beet krijgen, oom, en mij in verkeerd licht stellen.”

„Wees niet bang, Tom, gij zult eerlijk spel hebben. Goeden avond.

HOOFDSTUK II.

Van waar de eerste zaadkorrel?

„Tom, ik ben een weinig beducht, dat de wijs, waarop ons gesprek gisteravond eindigde, niet al te best in uw smaak viel.”

„Zeker was ik niet tevreden, en mij dunkt ik had er aanleiding toe, want die laatste zet was, om niet sterker te spreken, niet nobel en bijna grof. Gij hebt mij toch van niets minder beschuldigd, dan u met een goochelaarstoer te willen beet nemen, een streek, die mij waarlijk te min is. Ik stel prijs op eene eerlijke gedachtenwisseling.”

„Ook was ik verre van u van boos opzet te verdenken, Tom, en ben overtuigd, dat het u om zuiver spel te doen is. Toch blijf ik volhouden wat ik zeide. Ik zei niet, dat gij het willens en welbewust deedt, maar de daad hebt gij gepleegd. Laat mij u zeggen hoe. Ik sprak van de moeder des levens, dat is, van een ei, dat alles in zich besloot om als zoodanig op te treden. Daartegenover steldet gij uw beweren met een beroep op Bastian, dat mijn ei het aanzijn aan doode, niet organische stof te danken had. Welnu, terwijl wij spraken over den oorsprong der dingen, heb ik alle recht te zeggen, dat het ei, door u bedoeld, niet mijn ei met eene vruchtbare levenskiem is, maar een, daarvoor door

u in plaats gesteld, dat elke levenskiem mist, en wat dood is, moet dood blijven. Met uwe oplossing van het vraagstuk, dat ons bezig houdt, zijn wij dus geen haarbreed gevorderd. Wij hebben ons dus met uw ei bezig te houden en de verklaring van zijn ontstaan na te gaan."

„Wel, ik moet erkennen, dat gij u aardig uit de moeilijkheid hebt uitgered. Ik dacht, dat ik u reeds beet en in de engte gedreven had."

„Ja, ik begreep, dat gij meendet, dat gij mij reeds zoover had; maar hoeveel stappen gij ook achteruit treedt, wees er zeker van, dat gij zult eindigen met in het nauw te komen. De verplichting rust op u om ergens het *eerste* iets, hoe gij dat dan ook noemen wilt, te vinden, en het is dat eerste ei, dat gij op redelijke gronden te verklaren hebt. Daarvan moet gij rekenschap weten te geven. Gij hebt nu in de niet organische stof eene naar uwe meening veilige schuilplaats gezocht. Welaan laat ons voor dat eerste ei een zaadkorrel, — de eerste zaadkorrel stellen. Deze is dan nu het eerste ei, en mij is het behoefte te weten, van waar dit kwam. Geef mij daarvan rekenschap."

„Wel, het is duidelijk, dat gij het vraagstuk tot zijn laatsten grond wilt uitpluizen, en daarom, hoe spoediger wij tot dat punt komen, des te beter. De eerste zaadkorrel, of welke eerste stoffelijke korrel ook, is samengesteld uit atomen en moleculen."

„Maar zeg mij, Tom, hebt gij ooit een atoom of molecuul gezien?"

„Neen, zij zijn veel te klein om gezien te kunnen worden."

„Maar gij gelooft, dat zij bestaan?"

„Zeer zeker en met reden."

„Hoevele soorten zijn er wel?"

„Men telt nu ongeveer vier en zestig elementen, maar er is alle grond, dat wij tot een kleiner aantal zullen komen, naarmate de wetenschap vorderingen maakt."

„Juist; men is van oordeel, dat het zeer mogelijk is,

dat alle vormen, waarin zich de stoffelijke wereld voordoet, ten slotte enkel wijzigingen van waterstofgas zullen blijken."

„Dat is zoo."

„Gevolgelijk is er dus in het heelal niets anders dan waterstofgas, en dit is het ei, waarvan gij mij rekenschap schuldig zijt. Waar is de eerwaardige hen, die dat eerste ei gelegd heeft?"

„Het werd nooit gelegd."

„Hoe is het dan gekomen? Heeft het zich van zelf ontwikkeld?"

„Allerwaarschijnlijkst."

„Maar waaruit?"

„Dit is nog onbekend."

„Wel dan belijdt gij u buiten staat om van zijn aanwezen rekenschap te geven, of ziet gij er wel kans op?"

„Het is mij niet mogelijk, maar ik heb ook nooit beweerd, dat ik alle dingen wist."

„Wel ik ben blijde, dit uit uw mond te hooren. Maar toch heb ik u bij herhaling hooren beweren, dat de stof, waaruit deze wereld bestaat, nooit geschapen werd."

„Dit beweert ik nog."

„Maar wij hebben nu pas alles terug gebracht tot dat eerste waterstofgas-ei, en gij erkent, dat gij van het aanwezen daarvan geen rekenschap weet te geven."

„Gesteld nu eens, dat ik dit erken, dan blijf ik nog zeggen, dat het nooit geschapen is naar de voorstelling, die ons het boek Genesis er van geeft."

„Toegegeven, Tom. Ik ben voor 't oogenblik geheel onverschillig omtrent de wijze, waarop het geschied is. Wat ik alleen verlang, is, dat het vraagstuk in hoofdzaak, in zijn eigenlijk wezen, wordt opgelost. Indien de wereld niet geschapen is, dan werd zij lang een anderen weg, wat zij nu is. Welke was die andere weg?"

„Zonder aarzelen, oom, belijd ik, dat de wetenschap nog niet ver genoeg gevorderd is om deze vraag te beantwoorden. Het is een van die vraagstukken, waarvan

Laing zegt, dat wij de oplossing van de toekomst wachten moeten."

„Ik dank u voor uw gulle erkenning, Tom. Het komt mij voor, dat gij nu wijzer deedt om de zaak van eene andere zijde iets nader te komen."

„Van welke bedoelt gij?"

„Van de verstandelijke."

„Ik hoop niet, dat gij het voornemen hebt, mij in een bovennatuurlijk moeras te slepen."

„In geen deele. Ik wensch nu u enkel op eenige feiten te wijzen in betrekking tot dit waterstofgas-ei, feiten van de grootste beteekenis, feiten van zoo grooten en ingewikkelden aard, dat zij aan uw ei, ik moet het rond-uit zeggen, niets minder dan het karakter van een wonder geven."

„Dit bevreemdt mij, oom, nadat ik met duidelijke woorden gezegd heb, dat het zich gelijk blijvend wezen der natuur de grondslag mijner theorie is."

„Zeker hebt gij dat gezegd, maar dat brengt niet de minste verandering in het wonderkarakter van uw waterstofgas-ei. Uwe opvatting is kennelijk, dat het gansche stoffelijk heelal uit dit zich gelijk blijvend waterstofgas kan zijn opgebouwd."

„Zoo is het."

„Dat alle kristallen, planten en dieren slechts verschillende verbindingen zijn van dit waterstofgas?"

„Juist."

„Zoudt gij u ooit in staat kunnen achten om uit een ledigen zak iets te voorschijn te brengen?"

„Neen, maar ik noem waterstofgas geen leegen zak."

„Dit vat ik, maar meent gij dan, dat gij ooit uit een zak meer kunt halen dan er in is?"

„Zeker niet."

„Kunt gij uit waterstofgas meer halen dan er in was?"

„Bezwaarlijk."

„En toch meent gij, dat de oorspronkelijke levensvorm, het protoplasma, uit waterstofgas is voortgekomen."

„Ja, zekerlijk.”

„Al de visschen der zee, de vogels in de lucht en al de dieren, die op aarde leven?”

„Natuurlijk.”

„Alle zeewier, mossen, planten en boomen?”

„Ja.”

„Alle menschen, — kunstenaars, dichters, wijsgeeren, mannen, die wetenschap en kerk dienen?”

„Gewis, ik zie geen punt, waar wij half weg zouden kunnen halt houden; zij moeten allen uit het oorspronkelijk ei zijn voortgekomen.”

„Toegestaan, zij het ook alleen in het belang van het betoog. Welnu, wie heeft al deze eigenschappen in dat toover-ei ingelegd?”

„Ik wil in deze zaak niets van tooverij weten. De Natuur, aller groote moeder deed het.”

„Maar de eigenschappen moeten toch in het oorspronkelijk waterstofgas aanwezig geweest zijn?”

„Dit kan niet anders.”

„Van waar kwam dan dit waterstofgas? Zelf moet het toch ergens zijn oorsprong gehad hebben?”

„Dit is iets, dat ik niet weet.”

„Hoe kwam het dan aan het begaafd zijn met zoovele wondervolle eigenschappen?”

„Dat kan ik niet verklaren.”

„En toch stemt gij toe, dat al de eigenschappen in dat gas besloten waren, die het in staat staat stelden te gelegener tijd het tegenwoordig bestaand heelal te worden?”

„Ja, dat geef ik toe.”

„Meent gij dus, dat al die eigenschappen in het waterstofgas konden zijn, zonder dat er eene verstandelijke macht achter of mede verbonden was?”

„Hoe zou ik alle mogelijkheden van het heelal kunnen weten?”

„Ook kan ik niet verwachten, dat gij daarvan eene volledige wetenschap hebt; maar wat is op dit punt uw

eigen gedachte, wat schijnt uzelfen in eene zaak als deze waarschijnlijk?"

„Het onderwerp is te omvattend voor mijn beperkt verstand."

„Dat is het zeker, Tom, maar gij zijt toch niet totaal dwaas."

„Dank u voor uwe veronderstelling, oom, ik geloof ook, dat het zoover niet met mij gekomen is."

„Ook ik niet, ik bedoelde immers blijkbaar het tegendeel. Maar wanneer ik mij op uw standpunt plaats, en zelfs met u spreek van de zich gelijkblijvende Natuur, wilt gij dan mij beduiden, dat zulk een ei, zulk eene massa waterstofgas, met zulke eigenschappen en zoodanige voortbrengingskracht, zou kunnen bestaan, zonder dat er een hooger staand verstand iets mede te doen had? — Wel wanneer gij dit staande hieldt, zou ik u voor niet anders dan een geboren idioot kunnen houden."

„Wel, oom, dan zal ik mij ook wachten zoo iets te beweren, daar ik niet wensch voor zulk een stompzinnig wezen gehouden te worden. Ik wensch u goeden avond."

„Goeden avond, Tom, maar weet wel, dat wij van dat ei nog niet af zijn; ik heb u daaromtrent nog heel wat vragen te doen.

„Best, oom, gaarne zal ik ons gesprek voort zetten."

„En ook ik wensch niets liever."

HOOFDSTUK III.

De Natuur — Wat is zij? Een engel?

Mijn eene, zoo gewichtige zaak met mijn neef besproken, had een eigenaardigen invloed op mijn denkvermogen, en maakte het op het punt van ons onderhoud in bijzondere mate levendig en werkzaam. Hoe meer ik nadacht over Toms pogen tot verklaring van zijn waterstofgas-ei, des te zonderlinger scheen het mij, dat iemand met gezonde hersenen het anders beschouwen kon dan als iets, dat aan scheppende wijsheid en macht het aanwezen te danken had. Ik heb eens gelezen van een vorst, die aan zijne bruid een kostbaar geschenk beloofd had en haar een ijzeren ei zond. De vorstin voelde zich door het weinig oogelijke ding zoo gekrenkt, dat zij in haar toorn het met kracht op den grond wierp. Deze schok deed het ei open springen, en nu bemerkte zij, dat daar binnen in een zilveren omkleedsel een gouden door zich bevond, dat geopend een gouden kroon en diamanten ring bevatte. Wat echter had dit vorstelijk geschenk te beteekenen, vergeleken met het ei, dat in zich de ontelbare zonnen en gesternten omsloot, die wij nu in den melkweg, de Pleaden, den Orion, en behalve in planten en dierenrijk, in alle verstandelijke wezens in het heelal aanschouwen?

Wij hebben hierbij te bedenken, dat de menschelijke

geest niet kan nalaten zich denkbelden te vormen omtrent eene wording van het heelal, die het op redelijke wijs verklaart. Dit immers blijkt uit het feit, dat elke natie een of meer theorieën daarvan heeft uitgedacht — waardoor men poogt van het hoe en waarom zich rekenschap te geven. De Perzen, Hindoes, Egyptenaren, Chinezen, allen spraken daarover en soms in zeer phantastische vormen hunne gedachten uit, en onweersprekelijk hadden zij hetzelfde recht als wij om een sleutel voor het groot geheim te zoeken. Het was der Grieken wijsheid, die het eerst beweerde, dat er in het heelal niets gevonden werd dan atomen en ledige ruimte. Indien dit nu maar kon bewezen worden, zou er een einde aan alle onderzoek en strijd van gevoelens zijn. Hadden Democritus of Lucianus ons het bewijs van hun stelling kunnen leveren, hoeveel moeite en hoofdbreken zouden zij onze negentiende eeuw hebben uitgewonnen. Dit is hun echter ten eenenmale mislukt; en dit spoort onze hedendaagsche twijfelaars of ontkenners van het openbaringsbericht aan, om het raadsel uit te vinden, dat den Grieken te machtig was. Juist terwijl mij dit een en ander door het hoofd ging, trad mijn neef binnen en daar hij mij met een potlood en mijn aanteeckenboekje in de hand zag, vroeg hij:

„Wel, oom, met welk bijzonder vraagstuk houdt zich uw denken bezig?”

„Dat vertel ik u gaarne, Tom. Ik overdacht bij mijzelfen, of er op de aarde eenige rivier bestaat, die niet eene bron of wel heeft, waaruit zij ontspringt?”

„Dit dunkt mij eene vraag, die zelfs ieder schooljongen beantwoorden kan, en wel zonderveel nadenken ook.”

„En naar uw meening zou hij zeggen, dat evenals onze Irwell, die bij Bacup uit een klein, vuil hol voor den dag komt, elke rivier aan de aarde moet ontwellen?”

„Gewis en zeker, hoe zou het op andere wijs mogelijk

kunnen zijn? De Theems, de Mersey en alle andere rivieren hebben een aanwijsbaren oorsprong, en moge die soms, gelijk met den Nijl het geval was, moeilijk zijn op te sporen, allen moeten toch in een hooger gelegen grond haar aanvang hebben."

„Op dit punt denken wij dus eenstemming, Tom. Er is een tweede punt, dat ik voor ons tot bespreking opteekende: „Kan er eenig gevolg zijn, dat geene oorzaak van bestaan heeft?"

„Natuurlijk, oom, moet elk gevolg zijne oorzaak hebben, maar het vraagstuk, dat de oorzakelijkheid betreft, is een bijzonder afgetrokken en lastig punt."

„Toch veronderstel ik, dat gij niet met David Hume zult beweren, dat de betrekking van oorzaak en gevolg hierop neerkomt, dat zij elkaar op dezelfde wijs opvolgen als dag en nacht doen."

„Zeker niet, Hume sloeg in dat beweren den bal geheel mis. Dag en nacht volgen elkander wel op, maar er is niet de minste oorzakelijke betrekking tusschen beide verschijnsels, zooals bij voorbeeld tusschen het afschieten van een stuk geschut en het daarop volgend geluid."

„Ook verwacht ik, dat gij wel niet zeggen zult, dat oorzaak en gevolg een en dezelfde zaak zijn, zoodat dus het afgaan van het schot en het daardoor ontstaan geluid verschillende zaken zijn. Is dit niet ook uwe meening?"

„Ongetwijfeld."

„Op deze beide punten oordeelen wij dus eenstemmig. Wat ik nu mijnerzijds begeer, is deze beginselen, waaromtrent wij het eens zijn, op uw wondervol ei toe te passen."

„En dit hoe, oom? Ik ten minste kan tusschen het een en het ander niet het geringste verband zien."

„Zeer mogelijk, gelijk het evenzeer mogelijk is, dat ik mijnerzijds ten eenenmale in dwaling verkeer. Mocht dit blijken, dan zal het mij genoegen doen van dwaling overtuigd te worden. Toen gij echter uwerzijds beweerd

hebt, dat alle dingen uit dat waterstofgas-ei zijn voortgekomen, heb ik u opheldering verzocht aangaande den oorsprong van al de wonderbare eigenschappen, waardoor dat ei geschikt was en macht had aan zooveel en zoovelerlei het aanwezen te schenken. Gij hebt mij toen gezegd, dat het die rijke begiftiging te danken had aan de Natuur, de moeder van al wat is. Nu zou ik gaarne van u weten, wat gij eigenlijk met Natuur bedoelt? Wie is zij, waar, hoe en wanneer vangt haar werkzaamheid en invloed aan? Voor alles echter, kunt gij mij eene wetenschappelijke bepaling geven, wat gij met het woord Natuur aanduidt en bedoelt."

„Zulk eene bepaling is niet zoo gemakkelijk onder woorden te brengen. Ik meen dat wij het best doen met Bryant te zeggen:

Ga onder 't open hemelruim
En laat Natuur u leeren;

of met Pope:

Zie vormend om u de Natuur,
Die 't al in wezen bracht,
Hoe zij de atomen tot elkaar
Deed neigen; hoe haar macht
Ze elkander als omhelzen deed
Met onweerstaambre kracht."

„Evenals gij, Tom, ben ik een beminnaar van poezy, zij is een der schoonste vormen onzer letterkunde, — maar toch kan zij allerm minst dienst doen om ons haar beeldrijke taal in plaats van wetenschappelijke bepalingen te doen bezigen, vooral in wijsgeerig debat. Naar wat gij gisteren beweerdet, is het Natuur, die uw ei gelegd heeft en het in staat stelde om al de verschillende vormen van leven en schoonheid uit zich zelf te ontwikkelen; maar ik kan zoo enkel op uw woord de Natuur niet met het zelfde oog bezien als gij. Ik wensch eerst wat meer van haar te weten. Is zij soms een engel, Tom?"

„Niet in den zin, waarin wij gewoon zijn het woord engel te gebruiken.”

„Is dan Natuur naar uwe beschouwing een geest?”

„Ook dit woord komt mij niet passend voor.”

„Is zij dan soms iets gelijk Sinterklaas, dat 's nachts ongezien komt en 's morgens weer verdwenen is?”

„Ik hoop, oom, dat gij de zaak van te ernstigen aard acht, om de vraag niet als jokkernij te behandelen.”

„In geen deele, Tom; maar het komt mij voor, dat gij er eenigszins met geweld toe moet gebracht worden om de eigenlijke vraag te bespreken. Gij noodzaakt mij u als bij de haren tot het groote punt in quaestie te slepen, en niets anders bedoelde ik met mijn in scherts gedane vraag. Ik heb vrij wat boeken van ongeloovig karakter gelezen, en bevonden, dat zoodra van eenig punt rekenschap moet gegeven worden en de oorzaak er van onbekend is, Natuur met het vaderschap of moederschap van al dat onbekende begiftigd wordt, zoodat hare kinderen ontelbaar zijn als het zand der zee. Wat echter schrijvers van dit karakter zorgvuldig vermijden, is eene duidelijke bepaling te geven, wat zij met het woord Natuur aanduiden.”

„Ik oordeel, dat dit ten deele zijn oorzaak vindt in het feit, dat „Natuur” te veel omvattend is, om zich in één bepaling te laten saamvatten, en ten deele, dat ieder als van zelf begrijpt, dat Natuur hemel en aarde, — feiten en wetten insluit.”

„Gij beschouwt dus „Natuur” niet als eene onzichtbare persoonlijkheid, — als een wezen, dat afgescheiden van de atomen op deze invloed oefent.”

„Geenszins. Stuart Mill zegt duidelijk: „Natuur bedoelt niet alles wat voorvalt, maar alleen wat plaats heeft buiten het willen en verstandelijk handelen van den mensch.” Komt dit zijn zeggen al niet vrij nabij aan eene wetenschappelijke bepaling?”

„Dus beschouwd is het derhalve „Natuur” aan wie wij den hemel en de aarde, de bloemen des

velds en de visschen der zee te danken hebben?"

„Dit spreekt van zelf."

„Eerst evenwel hebt gij gezegd, dat alles is voortgekomen uit dat oorspronkelijk ei en dat dit ei al zijn eigenschappen en macht aan de Natuur te danken had. Wat is dan het eigenlijk onderscheid tusschen Natuur en dat waterstofgas-ei. Maak mij dit eens duidelijk."

„Die twee laten zich moeilijk scheiden en misschien ook ben ik in mijn spreken niet zorgvuldig genoeg geweest om beiden nauwkeurig te onderscheiden."

„Naar uw beschouwingswijs is het eene onmogelijkheid om „Natuur" en het ei van elkaar gescheiden te houden; — zij zijn één en dezelfde zaak, en daarom behoort gij van nu aan alle pogen te laten varen om een van de twee als *oorzaak* van de andere voor te stellen."

„Dit zie ik nu zelf ook in; maar mij is een ander punt in gedachten gekomen, dat de zaak op meer voldoende wijs zal in 't licht stellen."

„En wat is dat? Ik ben uiterst nieuwsgierig, hoe gij u uit de moeilijkheid uitredde zult."

„Zoudt gij, voor ik u hierop mijn antwoord geef, mij niet willen zeggen, hoe gij de zaak beziet?"

„Zeer gaarne, Tom, al was het slechts om u wat ruimer bedenktijd te geven. Uitgaande van de veronderstelling, dat uw ei een bewezen zaak is, en aannemende, dat alles in deze wereld daaruit is voortgekomen, zou ik zoo zeggen, dat het bestaan van zulk een ei het bestaan van eene Godheid eischt, die er de Schepper van is; en niet alleen dit, maar dat er ook toezicht vereischt wordt, en wel van die zelfde Godheid, om de ontwikkeling van alles uit dat begin te leiden en te besturen; en het komt mij voor, dat zoo heerlijke ontwikkeling als onze oogen aanschouwen, ons op den eeuwigen God zelf heen wijst."

„Doch in mijne voorstelling is geen plaats voor Uw God als Schepper en alvoorziend Verzorger."

„Dan, Tom, betaamt het u op uw standpunt om iemand of iets te vinden, dat de plaatsbekleeder van dien God wezen kan. Indien toch zulk een ei, als waaraan gij gelooft, met de werkelijkheid overeenkomt, moet er tevens een redelijke grond voor zijn aanwezen aan te toonen zijn. Indien het toch uit zichzelf bestaat en zelf werker van alles is, dan wordt het wat wij met een ander woord God noemen, — en wel de God van den Pantheïst; heeft het echter de oorzaak van zijn bestaan niet in zichzelf en heeft het zich niet uit zichzelf ontwikkeld, dan moet er, hoe gij die ook noemen wilt, ergens eene macht aan te wijzen zijn, die meer is dan dat ei en die daarover machthebbende is.”

„Dit is een zeer gewichtig punt, Oom, en dat ernstig nadenken vereischt. Ook moet ik erkennen, dat gij door uw dringen mij een weinig in de engte gebracht hebt. Wanneer men met u redetwist, zet gij de schroeven zoo aan, dat gij luttel uitweg open laat, en ik moet wel denken, dat gij op dit oogenblik op vaster en veiliger grond staat, dan ik gemeend had. Met dat al, heb ik, zooals ik zeide, het oog gevestigd op een punt, dat beter ter zake dient. Liefst zou ik echter wat vrijen tijd hebben tot nadenken en dus ons verder spreken tot nader uitstellen.”

„Best, Tom, neem er uw tijd voor, maar bedenk, dat het geen weinig beteekenende zaak is om iemand of iets te vinden, die in onze voorstelling God vervangt, — en met minder dan dat laat ik mij niet afschepen.”

„Goed, oom, ik zal mijn best doen, het antwoord op elke rechtmatige vraag te vinden, en dus tot nader.”

HOOFDSTUK IV.

Wat stelt de ongeloofige voor God in de plaats?

Mijn neef herhaalde vrij spoedig zijn bezoek en trad met een opgewekt en van overtuigdheid stralend gezicht binnen. „Oom,” zeide hij terstond, „Wat ik in de plaats stel van uw woord GOD, is het woord WET. Al terstond geef ik toe, dat uw eisch, dat voor de door u gestelde oorzaak iets anders moet in de plaats komen, billijk is.

Er moet toch in de Natuur een regelend, leidend, besturend beginsel zijn, zullen wij ons zelve rekenschap weten te geven van de harmonie, de orde en de ontwikkeling van het geheel; en ik voor mij vind niets zoo passend als „eene noodzakelijke Wet.”

„Wel, Tom,” hernam ik, „ik ben waarlijk blijde, dat gij den moed hebt het vraagstuk met een kloek bewustzijn onder de oogen te zien. Zie mij bereid om met geduld te luisteren naar het rechtvaardigen van de door u gegeven en voldoende gekeurde oplossing. Laat mij hooren.”

„O, ik dacht, oom, dat gij nu de eerste schrede zoudt doen, en mij zeggen, wat gij van de zaak denkt, en of gij de stelling, die ik gekozen heb, afkeurt.”

„Voorals nog keur ik niets af, Tom. Ik heb u gezegd, dat uw plaatsvervanger van zoodanig karakter moet zijn, dat daardoor alles op redelijke wijs helder wordt, en ik

heb nu recht van u te verlangen, dat gij aantoonst, dat de zaak werkelijk zoo gesteld is. Gij hebt uwerzijds mij nu het bewijs te leveren, dat deze noodzakelijke Wet, zich betoont als de macht, welke Schepper en Bestuurder dezer wereld is."

„Wenscht gij een of twee aanhalingen te vernemen, oom, die u mijne meening duidelijk kunnen maken."

„Zeer gaarne. Het is mij geheel onverschillig, of uw bewijs in uw eigen woorden of die van anderen bestaat, zoolang ik zeker ben, dat gij de zaak naar uwe eigen overtuiging voorstelt."

„Welnu, John Stuart Mill zegt :

„Alle wereldverschijnselen, zonder eenige uitzondering, worden door onveranderlijke wetten beheerscht, waarin geen andere wet, natuurlijk of bovennatuurlijk, ooit storing brengt." Ik hoop, dat deze aanhaling duidelijk genoeg en een voor u gewichtig genoeg bewijs is.

„Zij is mij duidelijk en gewichtig genoeg, Tom, maar ik wacht of van Mill of van u het bewijs voor de waarheid van den inhoud. Of meent gij wellicht, dat ik ze zoo maar op het gezag van Mill als waar zal aannemen?"

„Wel, mij dunkt, dat Mill een man van genoeg beteekenis is om voor ons als gezaghebbende te spreken, en ik geloof, dat gij hard werk zult hebben om iemand aan hem tegenover te stellen, op wiens woord wij beter kunnen afgaan. Gij herinnert u toch, dat hij een van de beste leerboeken over logika geschreven heeft."

„Ik erken al de voortreffelijkheid van dit zijn geschrift, alleen zou ik wenschen, dat hij wat meer aan zijn eigen regels gedacht en meer aan de logika getrouw geweest was, toen hij zijn werk over de wijsbegeerte te boek stelde, want hij zou zichzelf dan zeker meer gelijk gebleven zijn."

„Hoe dat?"

„Let alleen maar op de stelling zelve, welke gij als afdoend uit Mill hebt aangehaald. Hij zegt „alle natuur- en levensverschijnselen," dat sluit in zich de beweging-

gen der starren, het groeien van aardappelen, het cricket-spel en het dronken worden. Had hij zich beperkt tot de bewegingen der starren, het zou moeilijk gevallen zijn hem te weerleggen, even moeilijk als het hem zou gevallen zijn het bewijs voor zijn stelling te leveren. Zoodra wij echter komen op het gebied van dronken worden, cricketspelen en het groeien van aardappels, zijn wij op meer bekenden grond, waar wij een woordje kunnen meespreken. Ieder die enkel zijn gezond verstand raadpleegt, zal niet licht ontkennen, dat deze verschijnselen iets met ons wilsvermogen te maken hebben. Ieder is van het tegendeel overtuigd — en houdt het er voor, dat 's menschen wilsvermogen daarin zeer bepaald aandeel heeft. Wat voorts bedoelt Mill er mee, dat verschijnselen *geregeerd* worden door onveranderlijke wetten? Ik veronderstel, dat hij ons werkelijk het denkbeeld wil inprenten, dat er eenige macht schuilt in die onveranderlijke wetten, volgens welke de zichtbare uitkomsten aan het licht komen. Heb ik dat mis?"

„Neen, althans ik heb zijne meening evenzoo opgevat."

„Dan zijn wij het op dit punt eens. Welnu, sla nu eens op zijne logika, boek III, hoofdstuk 4, daar leest gij: „De uitdrukking „Natuurwetten," beteekent niets anders dan de regelmaat, die wij overal in de verschijnselen der natuur waarnemen." Zoo dan schuilt er, naar Mill's eigen bepaling, geen bestuursmacht in de onveranderlijke wetten; zij *regeeren* niet, maar bestaan slechts."

„Wel, oom, ik had niet gedacht, dat het u mogelijk zou geweest zijn in Mill's geschriften zulk een tegenstrijdigheid te ontdekken."

„Best mogelijk, maar wanneer het noodig was, zou ik u met verscheiden voorbeelden kunnen aantonen, dat dit niet de eenige keer is. Doch laten wij nu bij ons onderwerp blijven, en zien wat wij er van maken kunnen."

„Maar, oom, gij zult toch moeten toestemmen dat er

eenige beteekenis ligt in het feit, dat alle wetenschappelijk gevormde mannen steeds van de wetten der Natuur spreken."

„Zeker, maar alleen wist ik gaarne met zekerheid, welke de eigenlijke meening van de mannen der wetenschap is, — wat zij door de woorden „Natuur" en „Wet" verstaan. Wanneer ik Huxley, Tyndal en anderen van die richting over Physiologie, Biologie, Elektriciteit, Chemie, Botanie lees, baart mij dit geene moeilijkheid. De door hen gegeven bepalingen en verklaringen zijn duidelijk, volledig, onberispelijk. Maar, helaas, zoodra verlaten zij niet dien weg van zuivere wetenschap, en komen zij op het gebied der bespiegelende wetenschap, of zij toonen al de zwakheid van gewone menschen; zij stellen dan wel de vraagstukken over God, wonder, schepping niet terzij, maar wikkelen al deze niet door hen begrepen onderwerpen in de geheel onbepaalde termen „Natuur" en „Wet". Ik zou wenschen, dat zij er of eene duidelijke bepaling van gaven, of ze stil lieten rusten."

„Wanneer ik u wel begrijp, oom, dan is uw hoofdbezwaar, dat de termen Natuur en Wet op dubbelzinnige wijs gebruikt worden. Doch ik ben bereid Mill's denkbeeld los te laten, en gebruik dan het woord Wet in den zin van werkzame kracht, welk bezwaar hebt gij, tegen deze wijze van voorstellen?"

„Ik heb er twee, maar één er van is voor het oogeblik voldoende. Gij neemt aan, dat Wet een werkzaam beginsel, eene bewegende kracht is, maar gij bewijst het niet op de proef, — het is eene zuivere veronderstelling."

„Maar, oom, ieder wetenschappelijk man van onzen tijd spreekt, en dat zonder uitzondering, van wat gebeurt, als wetmatig geschiedend."

„Ik weet dat, Tom, het is mij best bekend, maar de zaak is er niet in het minst mede gebaat. Geheel de handel van ons land geschiedt door middel van geld,

maar daarom is geld nog geen werkzaam beginsel of bewegende kracht. Alle rechters en overheidspersonen regelen hunne rechtspraak naar de wet, zij handelen in overeenstemming met de wet, maar dit heeft niet te beteekenen, dat de wet eene werkzame kracht is, een wezen dat zekere daden ten uitvoer brengt. Het heeft niets anders en niets meer te beteekenen dan dat zekere menschen zekere regels en voorgeschreven vormen volgen."

„Maar, oom, er zijn toch in de Natuur verborgen en met haar één zijnde krachten, en Darwin en andere bekwame mannen spreken van deze krachten als werkzame wetten, die bepaalde veranderingen in het aanzijn roepen. Ik kan niet anders dan deze hunne wijze van voorstellen eene zeer redelijke noemen, en wanneer ik haar voor mij zelve aanneem, bestaat er voor mij niet de allerminste noodzakelijkheid om het denkbeeld van uw God uit te vinden en dezen er bij te slepen, om deze dingen voor ons te doen, — het zijn wetten, die dit alles maken."

„Nog eens, Tom, gij spreekt van verborgen krachten, die de mannen van wetenschap als werkzame wetten voorstellen. Welnu, moet ik daaruit begrijpen, dat die wetten of krachten iets persoonlijks en met rede begaafd zijn?"

„Gewis niet, oom; ik zeide, dat die verborgen krachten in de Natuur zelve zijn, maar maak er daarom geen persoon van, die een werktuig drijft."

„Best. Gij zijt dus geen uitvinder van eenige Godheid, gij haalt er geen God bij als de bewegende macht in het heelal, maar in plaats van God betreft gij Natuur en Wet in het geding. Het is altijd dezelfde wisselende voorstelling, waarop ik telkens gewezen heb. In een vroeger gesprek stemdet gij toe, dat „Natuur" niet iets onderscheiden is van den zak met atomen, waarvan gij spraakt — dat wondervol waterstofgas-ei. Met een omweg wij zijn we nu alweder op het zelfde punt terug."

„Maar het onderwerp, dat ons nu bezig houdt, is Wet, en niet Natuur."

„Gij hebt gelijk, maar gij zoudt mij duidelijk maken, dat uw Wet al de eigenschappen bezit om in het heelal als Schepper, Bestuurder, Veroorzaker van alle ontwikkeling op te treden; en al wat gij doet, is mij beduiden, dat er verborgen krachten in de Natuur schuilen. Wet is eene van deze, en Natuur is dat ei, waarvan gij geen rekenschap weet te geven. Gelijk eerst van de Natuur, erkent gij nu van Wet, dat zij niet persoonlijk en met rede begaafd is. Alles komt dus hierop neer, dat gij in plaats van één God er twee hebt, — Natuur en Wet — en deze uwe twee Goden zijn beiden blind, doof en stom. Gij staat er duizend maal slechter bij dan de Atheners, van wie wij lezen, dat zij een altaar hadden voor den „onbekenden God.”

„Maar ik heb er toch duidelijk op gewezen, oom, dat alle soorten van stof begaafd zijn met eigenschappen, verwantschappen en bewegingen, krachtens welke zij op elkander werken en terugwerken. Hierdoor hebben alle voorkomende veranderingen plaats en zien wij eene gedurige ontwikkeling.”

„Wat niets meer te beteekenen heeft, Tom, dan dat gij een feit hebt in het licht gesteld, namelijk, dat er eene beweegkracht in het heelal, of wilt gij, leven in het ei aanwezig is. Met geen enkel woord echter hebt gij nog aangetoond, van waar die levenskracht haar oorsprong heeft, hoe zij in stand gehouden wordt, en door welke middelen zij tot bepaalde, van verstand en overleg getuigende uitkomsten geleid wordt. Zoo komt voor wat naar u voor God moet in de plaats treden, niets in de plaats.”

„Maar gij rekent toch, dat de beweegkracht bestaat?”

„Gewis.”

„En dat de atomen verborgen krachten in zich bezitten.”

„Zeker.”

„En wat verlangt gij dan nog meer?”

„Wat ik nog meer verlang, Tom? Wel heel wat meer. Ik verlang te weten, hoe de atomen met die krachten zijn begiftigd geworden, en met de eigenschappen, die hen naar een bepaald doel doen streven; dat is, in één woord:

wie of wat het waterstofgas-ei heeft vruchtbaar gemaakt. Daarentrent deelt gij mij niets mede. Gij doet niets dan op verschillende wijs op feiten wijzen: het ei bestaat; het heeft zekere eigenschappen; het groeit en kent ontwikkeling; het ontsluit zich in eindeloze vormen van leven en schoonheid; maar toch is er naar het standpunt, dat gij hebt ingenomen, geene hen, die het gelegd en geene macht, die het uitgebreed heeft. Toch moest gij ongeloovigen zien, wat ieder ziet, die niet stekeblind is, dat eene levendwekkende Macht op dit gebied een noodzakelijk vereischte is. Omdat gij echter in het woord God geen behagen hebt, hebt gij deze twee oude dames — Natuur en Wet — uitgedacht om het huishouden des heelals te verzorgen en te besturen. Deze twee zijn uw goden, en voor mijn part moogt gij er gelukkig mee zijn."

„Hoor, oom, gij wint er waarlijk niets mee, dat gij ons voor afgodendienaars zoekt uit te maken. Het is mij duidelijk, dat gij in het geheel niet inziet, hoeveel vervat is in uw toegeven en erkennen, dat de stoffelijke elementen op elkander werken en terugwerken als gevolg der hun inwonende eigenschappen."

„Wat dit op zichzelf moge te beteekenen hebben, Tom, maakt geen verschil in wat wij bespreken. Waar het op aankomt, en waarvan gij verplicht zijt rekenschap te geven, is, dat de atomen zelve met rede begaafde werkers zijn. Indien gij zegt, dat er onafhankelijk van het ei eene macht of levenskracht schuilt in de stoffelijke deelen, waaruit het ei is samengesteld, dan verlang ik, evenals ik dit aangaande het ei verlangde, aangaande die macht te vernemen, vanwaar zij haar oorsprong heeft, hoe zij met het ei in verbinding trad en het in wezen houdt."

„Ik zie nu, oom, wat uw bedoelen is en waarheen gij mij zoekt te brengen, en ik ben mijnerzijds bereid u toe te stemmen, dat in het hart van alle dingen eene groote besturende Macht moet aanwezig zijn. Maar toch, oom,

al erken ik, dat er ergens een eeuwige bron van levenskracht moet aanwezig zijn om rekenschap te geven van de veranderingen en levensontwikkelingen, die wij aanschouwen, blijft het tevens waar, zooals Herbert Spencer zegt, dat wij van die Macht niets kunnen weten."

„Hoor eens Tom, nu werpt gij het opeens over een geheel anderen boeg en brengt een geheel ander vraagpunt ter tafel. Maar ik heb er niets tegen en wissel gaarne met u van gedachten over het Agnosticisme, met zijn beweren, dat wij niet anders kunnen dan op dit punt „Niets wetenden" zijn. Laat ons dat echter voor een ander samenzijn bewaren."

„Mij goed, oom. Ook ik bespreek die zaak gaarne met u.

HOOFDSTUK V.

De man achter het scherm.

Sinds mijn laatst gesprek met mijn neef deed ik eene wandeling en werd mijne aandacht getrokken door eene opeenhooping van menschen. Ook ik kon mij niet onttrekken aan de onwillekeurige nieuwsgierigheid, die door zoo iets bij bijna iedereen wordt opgewekt. Het bleek mij, dat eene poppekastvertooning de aandacht van deze menigte boeide. Wel het was het oude, welbekende Jan Klaasen-spel, de vrouw, het kind enz., en alle toeschouwers luisterden als yinken. Van kinds af heb ik meer dan eens de grappen zien vertoonen, en ondanks mij zelven bleef ik ook nu toekijken en lachte met het publiek. Maar ik moet meer zeggen, ik keek toe met werkelijke belangstelling, want op eens was een nieuw denkbeeld in mij levend geworden. Ik zag in de vertooning, die ik voor oogen had, een der beste toelichtingen van het agnosticisme. De heer Herbert Spencer teekent de natuur als de openbaring eener voor ons onzichtbare macht. Zoo was het ook met deze vertooning met „de man achter het scherm.” Bij deze opmerking namen mijne gedachten haar eigen loop en ik deelde dezen gang aan Tom mede, doch mijn vergelijking viel kennelijk in het geheel niet in zijn smaak, want hij is een discipel van

Spencer en volbloed verdediger van zijn stelsel. Ik gaf hem de verzekering, dat ik die zienswijs ver boven het Atheïsme stelde, als meer gematigd en bescheiden, maar dat zij tegen over het Christelijk geloof noch krachtig noch aantrekkelijk is.

„Maar, oom,” hernam hij, „Spencer zegt „er is een Macht achter de feiten en wetten der natuur,” doch hij zegt ook: „alle kennis van die Macht ligt buiten ons bereik, en dus heeft niemand recht om te beweren, dat zij eene persoonlijke is.”

„Dat is eene juiste voorstelling van Spencers onderwijs, Tom. Hij beweert, dat het onmogelijk is bekend te worden met de Macht achter het scherm. Maar die verzekering is hem niet van de lippen, of in één adem weet hij een aantal zaken omtrent die Macht mee te deelen, en wekt mijne verbazing, hoe hij dan toch aan al die wetenschap mag gekomen zijn! Wie berichtte Spencer, dat er iets is achter de feiten en wetten der Natuur? Van waar zijn weten, dat dat iets eene Macht is? Waarop rust zijn verzekeren, dat die Macht duurzaam en zichzelf gelijkblijvend is? Indien het waar is, dat wij van deze Macht niets kunnen te weten komen, en toch Spencer er dat alles van weet, dan schijnt hij mij het onmogelijke volvoerd te hebben, en dat is zelfs voor zulk een knap man wel wat heel veel!”

„Maar Spencer staat in dezen niet alleen.”

„Neen, dat doet hij niet. Zoo bij voorbeeld zegt zijn geestverwant Bithell evenals hij, dat wij nooit de eerste oorzaak van het bestaande kunnen leeren kennen. Toch spreekt ook hij op volgende wijs: „Het geloof in wat de evolutionist noemt „de levenwekkende kracht”, noemt de voorstander der Bovennatuurkunde „eene allerhoogste Macht,” de Godgeleerde „Jehova, Jupiter, Heer,” en wordt door zulk eene overweldigende klaarlijkheid gesteund en uit zoo velerlei verschijnselen afgeleid, dat dit geloof bijna met een volkomen weten is gelijk te stellen.” Terwijl hij zich zoo beslist uitlaat, noemt hij zich toch

een agnostieker. Mij komt het voor dat de strijd meer over woorden dan over zaken loopt. Spencer en Bithell gelooven evenzeer aan God als wij Christenen, maar naar hun oordeel bedienen wij ons van te hoog klinkende namen."

"Gij moogt van hen geen andere voorstelling geven, oom, dan die zij zelve aanvaarden zouden, want zij zijn verre van een God te erkennen in den zin, waarin gij dat doet."

"Ik geef geene verkeerde voorstelling van hen, Tom, ik houd hen alleen aan hun woord. Zij erkennen eene Macht achter de Natuur; ik ook. Zij erkennen, dat de feiten en wetten der natuur openbaringen zijn van die Macht; wat ook ik beweer. Zij leeren dat die Macht blijvend en zich gelijkblijvend is; wat ook ik zeg. Waar zij evenals ik aangaande die Macht zooveel als waar en zeker belijden, waarom dan nog over namen te twisten?"

"Wel ik onderstel, dat zij inzien, dat de feiten en wetten der Natuur tot hunne redelijke verklaring ergens het aanwezig zijn van eene macht als oorzaak eischen; want zonder Macht is werkdadig leven in de Natuur onverklaarbaar. Onder de namen door u aan God gegeven zijn er echter, die verstand, persoonlijkheid, een zedelijk karakter in zich sluiten, en voor deze eigenschappen zien zij nergens eenig bewijs."

"Ik houd mij aan deze uwe verklaring, Tom, die wij nader bespreken. Zeker, zonder het bestaan van eene Macht zouden wij niets zien worden of gebeuren. Op dat punt zijn wij het dus eens, dat eene macht zich in de Natuur werkzaam betoont. Wanneer er van die Macht sprake is, moogt gij *het* zeggen, als gij dit goed vindt, maar ik zal blijven zeggen: Hij. Wel nu, wat ook deze Macht zij, oordeelt gij, dat zij aan eenig voorwerp in de Natuur eigenschappen zou kunnen mededeelen, waarvan zij niet zelve bezitster is?"

"Dat kan ik wel niet aannemen."

"Goed. Maar van waar hebt dan gij persoonlijkheid, verstand en een zedelijk karakter?"

„Wel ik denk, dat ik deze aan mijne ouders of verder liggende bloedverwanten te danken heb.”

„Ongetwijfeld waar, Tom, zelfs al neemt gij den aap in uw geslachtsboom op. Evenwel, wanneer wij weer dezen trant van redeneeren gaan volgen, kunnen wij nergens op uitkomen dan op uw tooverei; en wat uit dat ei is voortgekomen moet er als aanvangspunt in geweest zijn, en er ingebracht door de Macht, die wij nu bespreken. Uwe persoonlijkheid, verstand en zedelijk karakter zijn u gegeven door Hem, van wien men als Macht achter de Natuur spreekt, en wat deze kan mededeelen en mededeelt moet eerst in haar eigen bezit geweest zijn. Dit is, dunkt mij genoeg voor uw bescheiden agnosticisme om er eens ernstig bij stil te staan.”

„U schijnt mij toe al zeer luttel eerbied voor de agnostieken te hebben?”

„Voor hen persoonlijk, Tom, ben ik bereid allen eerbied te betoonen, maar dien eerbied heb ik in het allerminst niet voor hun gedurig met zich zelve in tegenspraak zijn.”

„Hoe meent gij dat?”

„Wel Spencer en anderen beginnen met te beweren, dat wij niets te weten kunnen komen van de Macht achter de Natuur en tegelijkertijd weten zij ons tal van zaken omtrent die Macht te berichten; en wat zij zoo ons mededeelen, is zooal niet in vorm en mate toch in hoofdzaak juist hetzelfde wat de H. Schrift ons als Gods openbaring van Zichzelve leert.”

„Is er nog meer, waarin zij zich niet gelijk blijven?”

„Zeer zeker. Zij beperken hun niet-weten tot het voorwerp van godsdienstige vereering, en dan gaan zij voort met spreken, als wisten zij alles van wat zij Natuur en Wet heeten.”

„Maar gij wilt met zoo te spreken toch niet te verstaan geven, dat zij geen begrip hebben van Natuur en Wet, — zaken, die tot het eigen gebied der wetenschap behooren?”

„Nee, Tom, ik tracht zoo iets niet te verstaan geven, ik beweer het stoutweg. Zij weten van Natuur

en Wet niets meer, en kunnen er ook niets meer van weten, dan zij weten van God."

„Wel, ik sta geheel verbaasd over dit uw beweren. Ik zou wel willen hooren, hoe gij die stelling kunt goed spreken."

„Gaarne. Ik staaf mijn meening op volgende wijs. Ik heb alles gelezen, wat zij over atomen en moleculen mededeelen. De Natuur is samengesteld uit atomen en moleculen, is zij niet?"

„Gewis, maar ga verder."

„Zij verhalen mij heel wat over die atomen en moleculen, — hun omvang, hun betrekkelijk gewicht, hunne kracht tot vereeniging, hunne bewegingen enz. Maar vraag ik hun nu, wat atomen en moleculen zijn, dan weten zij dat niet te zeggen. Zij spreken het als hun meening uit, dat waarschijnlijk al de vier en zestig soorten van stoffen slechts verschillende vormen van waterstof zijn; maar wat *waterstof* is, vanwaar dit zijn oorsprong heeft, hoe dit blijft voortbestaan, daar van weten zij niet meer dan een pasgeboren kind. Hieruit blijkt, dunkt mij, dat zij evenzeer agnostieken „niet-weters" zijn op het gebied van wetenschap als van godsdienst."

„En betreft gij dit niet-weten nog op meer dan op de atomen en moleculen?"

„Ja, op heel wat meer. De man van wetenschap spreekt van de wet der zwaartekracht, maar wat weet hij daarvan? Zij weten, dat een appel op den grond valt, dat de zon de aarde aantrekt en de aarde de zon, elk naar de mate zijner massa, enz. Maar wat is dat wat zij massa noemen? Vraag dat aan een beoefenaar der wetenschap, wien gij wilt. Hij zal u zeggen, dat niemand dat weet. Zij spreken op zeer geleerde wijs over ether — iets veel lichter dan onze dampkringslucht — welks trillingen oorzaak der lichtverschijnselen zijn. Vraag hun wat ether is, en zij moeten erkennen het niet te weten. Evenzoo is het gesteld, wanneer zij spreken van beweging, van elasticiteit die in, op en door de stof werkt, en waaruit al

de verschijnselen in het stoffelijk heelal te verklaren zijn. Vraag hun nu, wat „de elasticiteit” waarvan zij gewa- gen, is, en zij schudden hun bij het onderzoeken grijs geworden hoofd als belijdenis, dat zij het antwoord moeten schuldig blijven.”

„Hebt gij nog meer op het hart, oom?”

„O ja, nog veel meer, maar het zou ons heel wat tijd kosten om de diepte der wetenschappelijke onwetend- heid te peilen. Toch wil ik u nog op één punt als passende slotrede wijzen. Lange, de groote geschiedschrijver der naturalistische wijsbegeerte, doet ergens eene aanhaling, waarmede hij in de volgende woorden instemming toont: „ten slotte is het éénige uiteinde, dat aan alle wetenschap gesteld is, wellicht niet zoozeer het begrijpen van de natuur der dingen, dan wel ons te doen inzien dat deze iets voor ons onbegrijpelijks is.” — Welk een schitterend eind zal 't zijn, wanneer het daartoe komt.”

„Maar gij denkt er toch niet aan, om dat aan Lange toe te geven?”

„Wel zeker, ik stem er van voller harte mee in.”

„Wel? Dat het einde van alle wetenschappelijk onder- zoek zijn zal, dat wij de zaken, waarom het gaat, nooit zullen kunnen begrijpen?”

„Ja, dat neem ik geheel aan.”

„Wel dan zijt gij een volbloed agnostiek.”

„Op wetenschappelijk standpunt ben ik dat, — de wetenschap weet het groote geheim des heelals niet en kan er niet bij.”

„En te gelijk zoudt gij mij willen opdringen, dat gij, op godsdienst prijs stellend, den Schepper begrijpt.”

„Neen, Tom, zoo iets zeggen wij niet. Begrijpen en erkennen zijn twee zeer verschillende zaken. „God is groot, en wij begrijpen hem niet;” maar wij kunnen iets hem aangaande leeren kennen. De zichtbare wereld is eene openbaring van zijne macht en heerlijkheid. „De hemelen vertellen Gods eer en het uitspansel verkondigt zijner handen werk.” En Paulus schreef in zijn brief aan

de Romeinen te recht: „Zijne onzienlijke dingen worden, van de schepping der wereld af, uit de schepselen verstaan en doorzien, beide zijne eeuwige kracht en goddelijkheid.”

„Wel, oom, er kan wel in uwe beschouwing van het vraagstuk meer waarheid schuilen dan ik vermoedde. Gaarne belijd ik, dat ik mij niet bewust was, dat de mannen der wetenschap zoo luttel weten van de werkelijke natuur van het stoffelijk heelal. Maar laat mij u nog dit vragen, brandmerkt gij alle agnostieken als atheïsten?”

„Voorzeker niet. De atheïst ontkent het bestaan van alles wat hij niet begrijpt, en er zijn wetenschappelijke mannen, die door onlogisch denken tot die diepte afglijden, maar de meesten hebben een te helder oordeel om in zulk een moeras terecht te komen.”

„Nu, het verblijdt mij, dat gij zachter in uw oordeelen zijt dan menig predikant. Toch is het mijne opmerking niet ontgaan, dat gij de vraagstukken meest beperkt hebt tot de feiten der Natuur. Ik verwachtte, dat gij heel wat meer omtrent het oude Boek zoudt hebben te berde gebracht. Naar ik mij had voorgesteld, zoudt gij de groote vraagstukken betreffende Mozes en Jezus van Nazareth in ons gesprek hebben opgenomen.”

„Daartoe, Tom, ben ik geheel bereid, maar eer wij er toe komen, heb ik u nog eenige vragen te doen, en dan kunt gij mij alles vragen, wat gij goed vindt.”

„Ik dank u, oom, voor dit aanbod, dat ik waardeer en waarvan ik volle gebruik hoop te maken.

HOOFDSTUK VI.

Bestaat er in het heelal niets dan natuurlijke ontwikkeling?

„Welnu, Tom, ik wensch van u een antwoord op eene vraag, die een ander punt van beschouwing betreft. Gij hebt gesproken van den geregelden voortgang en ontwikkeling der natuur. Uwe voorstelling der zaak schijnt mij toe deze te zijn, dat alles in het heelal zich door onpersoonlijke krachten en in een weg, dien men den natuurlijken heet, traspgewijs het eene uit het andere heeft ontwikkeld, zonder dat er iets te bespeuren valt van een persoonlijk verstand of van een persoonlijk doel.

„Juist, gij hebt mijne meening getrouw weer gegeven.”

„Gij oordeelt dus, dat er in de keten van de moleculen tot de meest ontwikkelde dieren, den mensch ingesloten, geene storing of breuk is, en dat de werking die gij goed vindt natuurkracht te noemen, overal, alleen en onafgebroken bestaat?”

„Juist, dit is mijne voorstelling en ook de leer van de hedendaagsche wetenschap.”

„Maar naar ik veronderstel rekt gij toch professor Wallace als behoorende tot onze mannen van wetenschap?”

„Gewis.”

„En dus weet gij ook, dat hij zich rechtstreeks tegen uwe beschouwingswijze stelt.”

„Ja, hij doet dit. Hij beweert, dat er in den loop der natuurontwikkeling verscheiden gelegenheden voorkomen, waar een van buiten komende invloed, zooals hij het noemt, moet zijn werkzaam geweest. In dit beweren staat hij echter zoo goed als alleen tegenover de meerderheid der mannen van wetenschap.”

„Toch staat zijne bekwaamheid onweersproken vast en rekent men, dat zijn gezag niet minder is dan dat van Darwin, wat betreft de door hem geleverde bewijzen voor de deugdelijkheid der ontwikkelingstheorie.”

„Ja, dat is zoo.”

„En meent gij niet, dat het een veel beteekenend feit is, een feit, dat althans de aandacht waard is, dat een zoo uitstekend geleerde, waar het zulk eene levensvraag geldt, lijnrecht staat tegenover andere groote mannen op dat gebied?”

„Wel, zijne meening is niet gering te schatten, doch wat hij beweert is niet meer dan meening — hij heeft nog het bewijs voor zijn zienswijze niet geleverd.”

„Toch zegt hij stellig, dat de aanleg voor muziek, voor wiskunde, dat geestigheid en humor in den mensch te veelbeteekenend zijn, dan dat hij die bij mogelijkheid van een lager staande diersoort zou hebben geërfd.”

„Hij zegt dit, maar zeggen en bewijzen zijn twee.”

„Gewis, en daarom hebben wij ieder voor ons zelve te beslissen, wat ons meest waarschijnlijk voorkomt.”

„Juist.”

„Dit zijn wij dus eens. Nu zegt Wallace, dat deze hogere eigenschappen in den mensch heenwijzen op het bestaan van een geestelijk beginsel of natuur in hem.”

„Maar dat is geen bewijs en wat wij behoeven, is juist „een bewijs.”

„Doch hij zegt verder, dat bij het aannemen dezer geestelijke natuur boven de dierlijke ons veel begrijpelijk wordt, dat anders het karakter van wonder dragen en

onverstaanbaar zou zijn. Inzonderheid vestigt hij de aandacht op den invloed van denkbeelden, beginselen en geloofsbeschouwingen op geheel het leven en al de handelingen des menschen."

„Wat echter winnen wij er mee, of wij al die stelling van Wallace tot de onze maken?"

„Wat wij er mede winnen? Wel haar te kiezen stelt ons op een geheel ander standpunt. In het eene geval hebben wij te doen met eene blinde Natuur, die uit blinde en doode atomen bestaat, die in het donker tast, die alleen bij toeval een ontwikkelingsgang naar de hoogte volgt — zoodat het einde onmetelijk hoog boven het begin staat. Maar naar Wallaces theorie is er eene geestelijke wereldorde, in welke een geest zich door middel van de atomen werkzaam betoont, — die hun hunne macht, neigingen en wetten geeft en alles wat zij verder behoeven, om hun loop voorwaarts en opwaarts te volgen."

„Dit alles klinkt fraai genoeg, als er maar bewijs voor te leveren ware."

„Best; zoover als wij de zaken konden nagaan, erkent gij, dat de atomen het eerste stoffelijke begin zijn, dat door ons is waar te nemen — het oorspronkelijk ei, waaruit alles is voortgekomen."

„Zeker."

„En gij erkent, dat er eenige macht noodig is om beweging en vooruitgang te wekken?"

„Ongetwijfeld."

„Maar met die macht zijt gij onbekend — van hoedanigen aard is zij?"

„Ik weet het niet."

„Toch veronderstel ik, dat gij in dit geval, zooals in alle andere, die macht naar hare openbaring en uitwerkselen zult beoordeelen."

„Dit is niet meer dan redelijk,"

„Goed en letten wij nu op Wallaces zienswijze. Toen het eerste niet-organische zich tot de eerste planten-

kiem ontwikkelde, toen dit zich tot een gevoelend dier verhief en toen een dier voor het eerst zich van verstand en rede bewust werd, had er in elk van deze gevallen zulk een wondervollen overgang plaats, dat hij oordeelt, dat het geheel onmogelijk is deze naar natuurkundige beginselen redelijk te verklaren; en, zegt hij verder, deze tijdperken of trappen van ontwikkeling wijzen ons op eene geestelijke wereld aan welke de stoffelijke geheel onderworpen is."

„Juist, dit is Wallaces beweren, maar waar is het bewijs voor het werkelijk bestaan van die geestelijke wereld."

„Volstrekt afdoende proef is in menige zaak niet te leveren, maar in dit geval zijn wij gedwongen, één van twee te kiezen, en te beoordeelen welke theorie het meest redelijk, het meest in overeenstemming met de feiten is. Wij kunnen niet buiten eenige veronderstelling tot verklaring der zaken, waarvan de agnostieken zeggen, dat wij niets met zekerheid kunnen weten. Van waar zijn zwaartekracht, aantrekking, chemische verwantschap en magnetische krachten? De ontwikkelingstheorie zegt ons van dat alles niets en de mannen der wetenschap helpen ons niet aan eenige deugdelijke oplossing van het vraagstuk."

„En geeft professor Wallace u die oplossing?"

„Nee, maar hij geeft ons eene veronderstelling die redelijk en verstaanbaar is, evenals hij en Darwin dit doen in betrekking tot de ontwikkeling van alle leven. De ontwikkelingstheorie is niet eene bewezen zaak, toch is zij vrij algemeen aangenomen, omdat zij verondersteld wordt meer dan eenige andere theorie met de werkelijkheid over een te stemmen. Op gelijke wijs redeneerend moeten wij ons verplicht achten Wallace's theorie aangaande de geestelijke wereldorde te aanvaarden, omdat deze meer dan eenige andere aan de vereischten voldoet."

„En naar ik veronderstel, ziet gij er werkelijk heil in, om deze theorie aan te nemen?"

„Zeker, want wij zullen haar in overeenstemming vinden met zeer eenvoudige feiten, die ons in het dagelijksch leven voorkomen.”

„Hoe dat?”

„Wel, allereerst zien wij, dat de menschen dagelijks inbreuk maken ¹⁾ op wat de vaste wetten der Natuur genoemd worden, — waardoor zij hare wetten wijzigen en aan hun wil ondergeschikt maken.”

„Hoe bedoelt gij dat?”

„Ik bepaal mij tot één voorbeeld, dat tot maatstaf dienen kan. Het is eene natuurwet, dat een appel, die van den boom los laat, op den grond moet vallen, — maar nog onlangs maakte mijne vrouw inbreuk op die wet, zij ving den vallenden appel op en belette hem dus den grond te bereiken. Voorts is het eene natuurwet, dat water van een heuvel nederwaarts loopt, maar de mensch weet te bewerken, dat het tegendeel plaats vindt.”

„Maar wat beteekent dit voor ons punt van beschouwing?”

„Enkel dit, dat de Macht, waarvan wij afhankelijk zijn, ons eene zekere macht over de wetten der Natuur geschonken heeft; en zoo is het eene opheldering van het door Professor Wallace in het licht gestelde beginsel betreffende de geestelijke krachten der ongeziene wereld.”

„Wel, het zou mij hoogst aangenaam zijn, wanneer ik slechts eenige zekerheid omtrent het bestaan dier geestelijke wereld verkrijgen kon.”

„Gij zijt een echte twijfelaar, Tom, maar ik geloof,

¹⁾ Hier begaat de schrijver eene fout, die het noodig is te verbeteren. In de genoemde gevallen wordt niet, zooals gezegd wordt, inbreuk gemaakt op de natuurwetten, maar het effect dat zij te weeg brengen wordt door den wil van den mensch gewijzigd.

Deze fout heeft echter geen invloed op de juistheid der gevolgtrekkingen van den schrijver. Door de naturalisten toch worden *alle* verschijnselen, dus ook die waartoe de menschelijke wil aanleiding geeft, uitsluitend aan de werking van natuurwetten toegeschreven.

dat gij een oprecht karakter hebt en dat God u al het licht zal schenken, dat u tot gelooven noodig is."

„Ik dank u voor uwe goede meening, oom, en kondt gij mij maar overtuigen, dat deze Onbekende Macht met rede begaafd en persoonlijk is, dan geloof ik, dat ik gemakkelijk met al het overige zou kunnen instemmen."

„Gij zoudt daar wel aan doen en ik wil trachten u behulpzaam te wezen. Wat mij verbaast, is dat gij het doen van dien stap zoo bezwaarlijk kunt vinden, want zooals ik u reeds herinnerde, uw eigen verstand en persoonlijkheid dankt gij aan die Macht, en gelijk water niet boven zijn eigen waterpas rijzen kan, zoo kan wel deze Macht niet meer aan anderen schenken dan zij zelf bezit. Ik houd er mij zeker van, dat ik u nog eenmaal in den rei der geloovigen zien zal, en komt gij eenmaal tot het geloof, dan zult gij dit niet licht weder loslaten. Zie toe, dat gij de oogen niet sluit voor het licht, dat u bestraalt."

„Geloof mij, dat ik daaraan niet denk, want ik kan eerlijk verklaren, dat het mij alleen om waarheid te doen is.

„Dit geloof ik en ben daarom voor mijzelf zeker, dat gij vinden zult wat gij zoekt. Ik heb u nog een paar vragen te doen, waarop wij de aandacht moeten vestigen. En nu tot afscheid, tot wij elkaar weder ontmoeten, enkele regels van John Milton:

Wel hebt Gij, Heer, den weg, die tot U leidt,
 Voor ons beschikt, opdat wij recht U kennen;
 En wij, hoe meer we ons aan dat voetspoor wennen,
 Ontdekken meer ook van Uw heerlijkheid,
 Tot we opwaarts gaande en wassend in vertrouwen
 Uw Majesteit in liefdes glans aanschouwen.

HOOFDSTUK VII.

Hoe geeft gij rekenschap van de wiskundige verhoudingen, welke wij in de Natuur opmerken?

De eisch, door sommigen gesteld, dat het Bijbelsch onderwijs zou moeten pasklaar gemaakt worden naar de bepalingen der hedendaagsche wetenschap, is even strijdig met den waren wetenschappelijken geest als met de Christelijke geloofsovertuiging. De wetenschap is nog betrekkelijk jong en haar onderwijs verre van een afgerond geheel; terwijl de plaatsen, waarin de Schrift wetenschappelijke onderwerpen aanroert, nog niet ten volle verstaan en tot beslissing gebracht zijn. Naarmate de tijd voortgaat, erkennen èn godgeleerden èn de mannen der wetenschap, dat er nog veel te leeren en tot zekerheid te brengen overblijft. Eerst wanneer de wetenschap volkomen ontwikkeld en het openbaringswoord geheel verstaan zal zijn, kan men redelijker wijs verwachten, dat beiden in overeenstemming met elkaar zullen bevonden worden. Welk waarlijk wetenschappelijk man zal durven beweren, dat de arbeid der wetenschap een reeds voltooid werk is! Dit zou de dood zijn voor alle vordering in wetenschappelijk ontdekken en de waarheid nader komen. De man van wetenschap mag met Napoleon zeggen: „Veroveringen hebben mij gemaakt, tot wat ik ben, en alleen nieuwe veroveringen kunnen mij

staande houden." Is hij echter in dezen weg steeds jagend naar nieuwe ontdekkingen en wachten hem nieuwe zegepralen, dan zijn de nu bereikte uitkomsten, niet het laatste woord der wetenschap, en blijft de mogelijkheid, dat zij onjuist en in strijd zelfs met de waarheid bevonden worden.

Zoo moet dan de man van wetenschap zelf erkennen, dat waar nu strijd schijnt te bestaan tusschen wetenschap en schriftonderwijs, die strijd nog geen blijvend karakter behoeft te dragen. Copernikus heeft in dezen een schoon voorbeeld nagelaten. Toen deze vrome sterrekundige zijne theorie over den bouw des heelals in het licht gaf, deed men hem opmerken dat naar zijne voorstelling de planeet Venus gedaantewisselingen moest vertoonen gelijk aan die der maan, maar dat dit het geval niet is. Naar de oplossing der moeilijkheid gevraagd, beledigde hij kloek, dat hij de vraag niet wist op te lossen, maar verklaarde met vromen zin; „Gods goedheid is mij borg, dat het juiste antwoord wel zal gevonden worden." Niet lang daarna vond Galileo zijn groote teleskoop uit en die op Venus richtende, bleek hem spoedig, dat de veronderstelde gedaantewisselingen ook werkelijk geschieden. Toen bleek Copernikus vrome verwachting vervuld, Gods goedheid had het beslissende antwoord doen vinden. Zoo staat de zaak ook nu. Al bestaan er moeilijkheden, zij kunnen eens te boven gekomen worden, zoo niet nu dan in later tijd. Laat ons in nederigen ootmoed en in geloof en hope dien tijd verbeiden.

Voorts zij opgemerkt, dat, blijven er moeilijkheden bestaan, het aantal punten van overeenstemming steeds grooter wordt. Wat nu tegenstrijdig schijnt, mogen wij als toevallig en voorbijgaand beschouwen, terwijl de reeds gevonden overeenstemming een fundamenteel en blijvend karakter heeft. Letten wij op de chemische elementen. De tegenwoordige wetenschap leert, dat alle stofmassa's — gasen, vochten, vaste stoffen — samengesteld zijn uit zeer

kleine deeltjes, die men atomen en moleculen heet, en waarvan de laatsten samenstellingen der eersten zijn. Deze atomen zijn zoo klein, dat millioenen er van in een waterdruppel, in een zandkorrel en in eene homeopathische pil moeten aanwezig zijn. Wat zijn deze? Hoevele soorten bestaan er van? Welke eigenschappen bezitten zij? Zijn zij vatbaar voor verandering en vernietiging? Naar de wetenschap thands oordeelt, zijn er vier-en-zestig grondstoffen of soorten van grondstof; later echter kan dit getal grooter of kleiner blijken, ofschoon het zich laat aanzien, dat er weinig vooruitzicht is om tot een meer beperkt aantal te komen. Deze verschillende grondstoffen schijnen duidelijk onderscheidbaar, onveranderlijk en door eigen verwantschappen en karaktermerken gekenmerkt. Het is niet mogelijk, er naar uw wil van te maken, wat gij goed vindt, noch ze naar uw smaak te verbinden. Veeleer doen zij, wat zij goedvinden en worden vereenigd naar het hun behaagt. Hoe klein ook, — zij zijn niet meer dan een 400 millioenste deel van een duim in doorsnede — zijn zij geenszins een „ijdel spel der verbeelding.” Zij hebben een werkelijk bestaand aanwezen, onverzettelijk als de eeuwige heuvelen. Clerk Maxwill zegt: „ofschoon in den loop der eeuwen in het hemelruim machtige omwentelingen hebben plaats gevonden en op nieuw kunnen voorkomen; hoewel oudere stelsels vergaan zijn en nieuwe zich uit hun ondergang hebben ontwikkeld, zijn echter de moleculen, waaruit die stelsels werden gebouwd, de blijvende en onvermetigbare grondsteenen van het stoffelijk heelal.”

Zoo zijn dan deze moleculen, vanwaar zij haar ontstaan mogen hebben, niet maar ruw bouw materiaal, dat op voltooiing wacht. Zij zijn niet ongevormd in ruwen toestand, maar veeleer gelijk aan de steenen van Salomo's tempel, die voltooid en gepolijst waren, eer men met den eigenlijken tempelbouw aanving. Al de stoffelijke samenstellingen veranderen, ontbinden zich en gaan voorbij; maar deze grondvormen blijven onveranderd

dezelfden. Waterstof kan gevonden worden in de schitterende dwaalster, in het gas, dat tot verlichting onzer woningen en winkels dient, en in de smeerkaars, maar het blijft altijd waterstof en kan uit al zijne verbindingen worden vrijgemaakt. Zuurstof bevindt zich vrij in de lucht, die wij inademen; zij vormt negen tienden van al het water in vijver, rivier en zee; zij is een medebestanddeel van vele zuren en metaalverbindingen, maar zij is steeds zuurstof, en hare atomen blijven onder alle omstandigheden dezelfde. Evenzoo is het met al de andere grondstoffen. Zij schijnen onvernietigbaar en niet voor veranderen vatbaar. Zij verwelken, verrotten, verkruimelen nooit, noch ondergaan in eenig ander opzicht verandering. Zij zijn de meest verwonderlijke bouwstenen en voor den wereldbouw op eenige wijs geschikt en doeltreffend. Zij verkeerden altijd in ongeschonden staat en zijn altijd voor het gebruik gereed. Er valt nooit aan te schaven, in te korten, of te verlengen en verbreeden. Voorts hebben zij zulke bijzondere aantrekking en verwantschap, dat zij zich van zelf bijeen voegen en vereenigen, en dat in bepaalde, vaste wiskunstige verhoudingen.

Vandaar is het niet te verwonderen, dat deze eigenaardige eigenschappen een onzer grootste wetenschappelijke mannen deed zeggen: „Zij dragen al de karaktermerken van met de hand vervaardigde artikelen.” Hij wilde daarmede aanduiden: de grondstenen van den wereldbouw zijn, met het oog op hun dienst en werk, daarvoor gevormd en geschikt gemaakt; zij getuigen van een Schepper. Wij mogen ze vergelijken met bouwstenen in de bouwvallen van Babylon gevonden, die allen des Konings naam dragen. „De hemelen vertellen Gods eer en het uitspansel verkondigt Zijner handen werk,” maar zij doen dit niet volkomener dan elk stofje aan de weegschaal en dan de atomen, die geen menschenoog kan waarnemen.

Terwijl ik deze zaken in stille eenzaamheid bepeinsde, meldde zich mijn neef tot een nieuw bezoek aan en

zeide: „Oom, met genoegten ontving ik uw briefje, dat het onderwerp aangeeft, dat gij met mij wenscht te bespreken, toch vatte ik niet duidelijk, wat koers gij uit wildet. Wat bedoelt gij met de wiskunstige verhoudingen der Natuur?”

„Ik bedoel dit, dat geheel het bouwwerk der Natuur naar wiskunstige beginselen is ingericht. Waarheen gij den blik richt, hetzij op de onorganische wereld, op het plantaardig deel der schepping, op het dierenrijk, op de starrenfeeren, overal vindt gij eene praktische belichaming van de regelen der wiskunde; getallen, vierkanten, bogen, hoeken, cirkels; en zoo mogelijk is mijne begeerte de daarin verholten meening te leeren kennen.”

„Wel, wanneer stoffelijke zaken zullen bestaan, moeten zij een vorm hebben, en ik veronderstel, dat de eene vorm zoo goed is als de ander.”

„Best, maar laat ons de zaak eens een weinig meer van naderbij bezien. Ik was daar straks juist in gepeins verdiept over de atomen en moleculen, en ik ontving daarbij een machtigen indruk van hun bepaald karakter en geheel regelmatige bewegingen. Er valt bij hen niets onregelmatigs of buitensporigs, niets toevalligs of onzekers waar te nemen, zoodat zij niet de bestanddeelen van eene door toeval ontstane wereld kunnen zijn.”

„Maar misschien zijn zij nooit gemaakt, oom.”

„Wel, Clerk Maxwell en Sir John Herschel zijn van oordeel, dat zij wel degelijk voortgebracht zijn. Zijn zij dit niet, dan bestaan zij van eeuwigheid, en deze veronderstelling helpt ons al zeer weinig tot verklaring van het raadsel. Toch is dit niet het punt, waarop ik bovenal wil, dat wij letten zullen. Gemaakt of niet gemaakt, dit is zeker, dat zij een wiskunstig stempel vertoonen, en wiskunde wijst op nadenken en berekening, wat de karaktermerken van een levenden geest en niet van onbezielde stof zijn.”

„O nu vat ik u. Gij wilt, naar ik gis, uitmaken, dat een denkende geest hun dat eigen karakter schonk?”

„Ik zie niet, waaraan zij anders dit karakter zouden hebben kunnen ontleenen dan aan eene geestelijke macht; weet gij echter eene andere, meer waarschijnlijk oplossing, dan zal ik die gaarne vernemen.”

„Wel, ik heb nooit bijzonder over dit karakter der atomen nagedacht. Dit is zeker, dat ik nooit gehoord heb van iemand, die hun eene ziel heeft toegekend.”

„Ik geloof dit gaarne, maar naar mij voorkomt, moet gij noodzakelijk tot een van deze beiden komen, of dat zij zelve verstandelijke eigenschappen bezitten, of anders, dat zij onderworpen zijn aan eene hoogere verstandelijke macht, waarvan zij afhankelijk zijn.”

„Maar, oom, onderstel nu eens, dat de atomen van eeuwigheid bestaan hebben, met al die eigenschappen, welke nu hen kenmerken, ligt er in die beschouwingswijze iets onredelijks?”

„Tom, met welbehagen hoor ik u zoo nu en dan spreken gelijk een Christen geloovige, zelfs terwijl gij u op zoo grooten afstand mogelijk van het geloof zoekt te houden. Terwijl gij u een wijsgeer en man der wetenschap rekent, komt gij nu met het voorstel, dat ik zonder eenige redelijke verklaring of bewijs zal gelooven in eeuwige atomen en deze op allerlei wijze begaafd met de heerlijke gaven van natuurlijk en geestelijk leven.”

„Wel, er moet toch iets van eeuwigheid bestaan hebben, want iets kan niet uit niets voortkomen.”

„Zeer zeker, Tom, en juist daarom zegt de Christen, — dat iets van eeuwigheid aanwezen moet gehad hebben. Juist omdat nu iets bestaat, en iets niet uit niets kan zijn voortgekomen, moet iets zelfstandigs bestaan hebben, waaraan al het overige zijn aanwezen dankt. Op dit punt zijn wij het dus eens. Gij doet mij echter denken aan een ongeloovige, dien ik eens ontmoette. Toen ik te kennen gaf, dat wij toch altijd iets, als door ieder toegestemd, moeten aannemen, riep hij uit: „ik neem niets als onderstelling aan,” en nog geen vijf minuten

later beweerde hij hoog en kras, dat de stof van eeuwigheid had bestaan."

„Wel, zelf zeidet gij onlangs, dat gij de meening van Lange onderschrijft: „dat het einde van alle wijsbegeerte ons waarschijnlijk zal duidelijk maken, niet hoe het heelal zich laat verklaren, maar dat het nooit verklaard zal kunnen worden."

„Zoo oordeel ik nog. Nooit zal de wijsbegeerte machtig blijken om het heelal te verklaren, en daarom hebben wij aan iets hoogers dan wijsbegeerte behoefte."

„En wat zal dat wezen?"

„Zie, de wijsbegeerte leidt ons tot de atomen en blijft dan staan, onmachtig één schrede verder te doen. Maar deze atomen zijn naar de regelen der wiskunde samengesteld; zij zijn tot een bepaald doel ingericht; dit verplicht ons onze eigene hersenen, ons gezond verstand te gebruiken, om het waarschijnlijke van hunne wording en werking na te gaan. En nu, of gij het wijsgeerig of niet wijsgeerig oordeelt, ik vermeet mij te zeggen, dat zij het merk van een boven hen staanden geest dragen, en dat dus die geest òf voor hen of met hen eeuwig bestaan moet hebben."

„Nu, dit kan ik toestemmen; maar ge weet evengoed als ik, uw Bijbel gaat verder en zegt: dat alle dingen geschapen zijn."

„Zeer waar, maar heeft het niet iets te beteekenen, Tom, dat bij ons zoeken naar waarheid, wij gekomen zijn tot een punt, waar iets noodig blijkt te zijn, — dat noch wetenschap noch wijsbegeerte ons geven kunnen — een eersten schakel in den keten, den hoeksteen des gebouws? Dit ééne is iets, dat een volstrekt vereischte is, en dit ééne wordt ons geschonken in Gods openbaring van zich zelve als den schepper, onderhouder en bestuurder des heelals. Verdient dit niet onze opmerking, Tom?"

„Zeker, doet het dit, en als gij mij maar kondt bewijzen, dat wat wij als openbaring bezitten, werkelijk op dien

naam aanspraak heeft, dan zou ik werkelijk de zaak zoo goed als beslist achten."

„Ik stel deze uwe erkenning op prijs en later zullen wij over openbaring spreken, maar nu zijn wij nog pas tot hare poorten genaderd. De atomen wijzen ons op verstand en gedachte, op plan en doel, en de eenige stem, die ons hiervan de oplossing zoekt te geven, is de stem der openbaring. Laat mij u op het hart drukken, om zelf over dit een en ander eens ernstig na te denken."

HOOFDSTUK VIII.

Van waar komt de godsdienst?

„Welnu, Tom, ik veronderstel, dat gij weet en toegeeft, dat wij zoo ver de geschiedenis reikt, bij de verschillende natiën godsdienst aantreffen, om niet sterker te spreken.”

„Gewis, ik moet dit wel toestemmen, want het is volkomen zeker; en de geschiedenis wijst ons op al zeer wonderbaarlijke vormen van godsdienst.”

„Ongetwijfeld, maar ik wensch nu niet verder te gaan dan het voorname feit, dat, zoover geschiedenis en legende reiken, er steeds godsdienst is geweest; dat godsdienst gevonden is bij iedere natie, op elk ontwikkelingspunt van beschaving, van den wilde af opwaarts.”

„Ja, dat is zoo.”

„Als dit onloochenbaar vast staat, dan moet er toch in den mensch eene aangeboren neiging of instinkt zijn, dat hem tot godsdienstdenkenbeelden leidt, en dat in hem op even natuurlijke wijze werkt, als de aandrift, welke vogels dringt hun nest te bouwen en de bijen om honig te verzamelen.”

„Juist, dat is mijne opvatting — godsdienst is een eigenaardig natuurvoortbrengsel.”

„Dus houdt gij het niet met Tom Paine en dat slag van

ongeloovigen, die beweren, dat de godsdienst enkel een uitvindsel der priesters is."

„Nee, wie dat leerden zijn uit den tijd, men kende in hun dagen nog de ontwikkelingsleer niet."

„Gij meent dus dat de godsdienst door natuurlijke ontwikkeling ontstaan is, even als men zegt, dat bellefleur en uit wilde appels, de reine Claudes uit wilde pruimen en de menschen uit apen zich ontwikkeld hebben."

„Dit is de eenige weg om de wording van godsdienst naar wetenschappelijke beginselen te verklaren."

„Zoo moet, in dat geval, de aap, uit wien de mensch zich ontwikkeld heeft, naar ik veronderstel, een beginsel van zedelijk bewustzijn en van geweten in zich gehad hebben?"

„Er moet iets van dien aard in de lagere dieren aanwezig zijn geweest, of het zou niet in den mensch gevonden kunnen worden."

„En naar deze beschouwing is het de ontwikkeling van het apengeweten in den mensch, waaraan wij al onze zedelijke begrippen, onze godsdienstleer, onzen Bijbel en geloofsbelijdenissen te danken hebben."

„Ongetwijfeld."

„En van den aap hebben wij terug te gaan tot de slangen, vogels, visschen enz. in rechte lijn tot den Bathybius op den bodem der zee — het eerste protoplasma."

„Ja, als wij zuiver wetenschappelijk doorredeneeren behooren wij die gansche reeks ten einde toe door te gaan."

„En die Bathybius dankt zijn ontstaan aan de atomen en moleculen, of aan de vormeloze waterstof."

„Zeer zeker, oom, ik loop met u die gansche baan af."

„Zoodat wij, wat den oorsprong van den godsdienst aanbelangt, evenals met dien van alle dingen, weer op uw wonderlei te recht komen? Is het zoo niet?"

„Ja, dit kan niet anders. Alle dingen moeten een gemeenschappelijken oorsprong gehad hebben."

„Uw ei, Tom, neemt met elken stap in wondervolle heerlijkheid toe; het is het meest verwonderlijke ei in de wereld — het ééne mirakel des heelals.”

„Benoem de zaken niet met verkeerde namen, oom. Het is zeker, als gij dit wilt, wonderbaar en geheimzinnig, maar van mirakelen wensch ik niet te weten.”

„Nu, Tom, over een naam begeer ik niet te twisten. Maar, wanneer ik mij niet vergis, dan hebt gij uwe instemming betuigd met de Spencersche leer, dat de natuurverschijnselen om ons heen, — de aarde en de hemelen — openbaringen zijn van eene daarachter verborgen Macht, die men „de groote onbekende” noemt.”

„Ja, dat heb ik toegestemd.”

„Welnu, die macht noem ik God; zoodat, wanneer gij den godsdienst een natuurgewrocht noemt, gij een schakel uit den keten weglaat, en wel de allereerste. Naar uw eigen beginselen zijt gij verplicht toe te geven, dat de godsdienst, evenals de bloemen en het geboomte der aarde openbaring van die Macht is.”

„Dit geef ik toe, maar altijd als gevolg van natuurlijke oorzaken.”

„Och, Tom, ik ben benieuwd, wanneer uwe logika natuurlijk en zich zelve gelijkblijvend zal worden, en op zal houden met uw gezond verstand een loopje te nemen?”

„Wat bedoelt gij hiermee?”

„Wat ik bedoel? Wel dit! Gij beweert, dat wij de Natuur en hare wegen kennen; dat al haar werkingen, — feiten en wetten, — natuurlijk zijn. Voorts vertelt gij mij, dat er achter de Natuur eene Macht is, wier wegen wij niet kunnen waarnemen en ontdekken. Tusschen de Natuur en die Macht, Tom, bestaat een onmeetbare afstand. De eerste toch is bekend, de andere geheel onbekend; de eene is zichtbaar, de andere verbergt zich onnavorschbaar; de eene is in de natuur, de andere boven de natuur. En daarom moogt gij die twee niet één maken en ze beiden in één wonderei besluiten.”

„En waartoe moet dit alles leiden? Wat wilt gij

daarmede? Ik kan niet inzien, hoe het u mogelijk zal zijn eenig bewijs aan te voeren tegen mijn theorie van het ontstaan van den godsdienst."

„Kunt gij dat niet inzien? Wel dan moet ik trachten duidelijker te spreken. Dat de godsdienstige aanleg in den mensch zich op natuurlijke wijs ontwikkeld heeft, geef ik toe; maar wanneer gij beweert, dat het ontstaan zelf van dien aanleg zóó is geweest, als wij natuurlijk noemen, dan ontken ik dit ten sterkste. Het is het eerste begin, op welks verklaring ik aandrong. Evenals wij een eerste hen of een eerste ei hebben aan te nemen, welks bestaan gij nooit verklaren kunt, evenzoo staat het met de eerste schrede in de ontwikkeling van den godsdienst. Het komt aan op het eerste begin, de kiem, het atoom, het molecule, waarin de godsdienst zijn ontwikkeling begon; op de eerste beweging van het protoplasma in godsdienstige richting, — ziedaar wat gij te verklaren hebt. Naar uw eigen beginselen moet gij dat aanvangen toeschrijven aan de Macht achter het scherm."

„Ik schrijf dat daaraan toe; en wat dan?"

„En dan zegt gij, dat die Macht niet kan gekend worden."

„Juist."

„Voor zooveel gij dus weet, is die godsdienst achter dat scherm van daan gekomen, uit het onbekende wonderland."

„En wat beteekent dit op mijn standpunt?"

„Wel, dan kunt gij niet beweren, dat de godsdienst uit de Natuur is voortgekomen, want gij weet het niet."

„Maar, oom, dan kunt gij ditzelfde van alle natuurverschijnselen beweren, want zon en starren zijn openbaringen van die zelfde macht."

„Een argument te meer voor mij, want het leidt tot de gevolgtrekking, dat in den grond niets enkel natuurlijk is, maar dat alles van bovennatuurlijke afkomst

is; dat alles aan de eene zijde natuurlijk, aan de andere bovennatuurlijk is."

„Maar, oom, als dat ons eindbesluit moet zijn, — alles uit die onbekende macht — en gij noemt die Macht God, vindt gij het dan zelf niet een voor dat Hoogste Wezen verlagend denkbeeld, dat de godsdienst zich als zulk een mengelmoes van Heidensche, Mohamedaansche en Pauselijke begrippen en plechtigheden openbaart?"

„Beschouwingen als deze, Tom, hebben op mij geen vat, want ik weet, dat de hoogste. Macht in staat is, voor zijne eigene eer te waken. Het is mij alleen te doen om der waarheid zoo nabij te komen, als mij mogelijk is; en naar uw eigen beginselen moet gij toestemmen, dat de godsdienst een bovennatuurlijken oorsprong heeft."

„Maar die meening is juist het struikelblok, oom, voor duizende menschen. Zij kunnen geen vrede hebben met het denkbeeld, dat godsdienstige verdorvenheid en tirannie hun ontstaan zouden te danken hebben aan een alwijs, liefdevol, oppermachtig verstandelijk wezen."

„Ik weet dat; uw ontwikkelde ongeloovigen zijn zeer gevoelig en licht geërgerd over de tegenstrijdigheden, die zij in eene door God bestuurde wereld opmerken. Maar bedenk wel, dat wanneer zij God daarbuiten laten, wij dan toch voor dezelfde feiten, — dezelfde tegenstrijdigheden en onregelmatigheden — staan, maar dan stuiten zij u niet in het allerminst. Aan de atomen en moleculen ergert gij u niet. Wanneer gij niet verder ziet dan deze, meent gij, dat alles in de beste orde, geheel natuurlijk is. Gij schijnt het geheel zooals 't behoort te vinden, dat vrouw Natuur zulke doellooze wegen kent en volgt."

„En waarom niet, oom? Moet gij niet zelf toestemmen, dat wanneer het alles natuur, wet, werktuigelijk is, er niemand te berispen of te veroordeelen valt. Er bestaat dus geen ongerijmdheid of tegenstrijdigheid, want verstand, wil en doel zijn geheel buiten gesloten."

„Juist, Tom, ik heb ook al lang dien onzin gehoord en gelezen. Uit dat gezichtspunt beschouwd, is de wereld niet een tooneel, wel is waar vol raadselen, maar die ons zullen worden opgelost en voor eene heerlijke harmonie plaats zullen maken, maar zij wordt een chaos van zinneloozen schijn, eene ijdele vertooning, waarmee de fantasie een bandeloos spel kan drijven. Zulk eene beschouwing moge u bevredigen, maar mij is zij duizendmaal duisterder en pijnlijker dan de platste godsdienstige beschouwing, die ooit in onze menschenwereld toegang kreeg. Bovendien bederft die beschouwing tot in zijn diepsten grond ons oordeel over des menschen daden en des menschen krachten. De mechanische theorie des heelals moet tot de slotsom voeren, dat er in deze wereld geen recht en onrecht, geen goed en kwaad bestaat.”

„Maar, oom, hier moet ik u aan uw eigen woord houden, dat gij u om gevolgtrekkingen niet bekommert, maar alleen naar waarheid vraagt.”

„Zeker moogt gij dat, maar dan wijs ik er u mijnerzijds op, dat des menschen conscientie over geheel de wereld getuigt, dat recht en onrecht, goed en kwaad in de werkelijkheid bestaan, en dat het des menschen voor hem kenbare plicht is, het door zijne conscientie als kwaad veroordeelde te bestrijden, en al wat goed en schoon is van harte voor te staan en te bevorderen. Doch als gij weder komt, zullen wij eens een stuk van het heelal ter beschouwing nemen, en zien hoe uw beginsel van zedelijke werktuigelijkheid daarop past.

HOOFDSTUK IX.

Is de mensch een werktuig.

„Wel, Tom, ik zeide, dat als wij weder zamen waren, ik behoefte had u te vragen, of gij eenige theorie hebt in betrekking tot het zedelijk leven en zoo ja, welke deze is.”

„Wel, oom, ik heb mij vereenigd met die van het Determinisme, — die gaat op eens tot den wortel der zaak.”

„Wees zoo goed mij te zeggen, wat gij op zedelijk gebied door Determinisme verstaat.”

„Gaarne; ik bedoel er mede, dat de mensch een werktuig mag heeten, dat is, dat zijn gedrag voor hem door zijn gestel en omgeving bepaald is.”

„Naar die beschouwing zoudt gij nog volkomener calvinist zijn dan Calvyn zelf.”

„Maar hoe ter wereld zou ik calvinist kunnen zijn, terwijl ik geen christen ben?”

„Ik bedoel niet, dat gij het gansche leerstelsel van Calvyn hebt aangenomen, maar alleen het punt, waarin hij van de meerderheid der godgeleerden van zijn tijd verschilde en een eigen standpunt innam. Hij onderwees de leer der praedestinatie en gij schijnt dergelijke leer voor te staan, al hebt gij ze niet van Calvyn.”

„Wel, ik geloof niet, dat gij in staat zijt den oor-

sprong van 's menschen wil te verklaren, en ook niet, te bewijzen, dat hij in zijne daden vrij is."

„Wat dien oorsprong aangaat, Tom, naar uwe beginselen hebben wij dien evenals die van de krekels en kool in uw wonderci te zoeken. Wat mij aangaat, ik zal geen bewijs trachten te leveren voor de vrijheid van ons willen, (wel te onderscheiden van onafhankelijkheid) want dat bewijs is overbodig, het is eene zaak van ervaring. Ik zou evengoed kunnen willen bewijzen dat ik met mijn oogen zie en met mijne tong spreek. Ik ben mij bewust, dat ik, van hoeveel ook afhankelijk, te gelijk vrij ben in de levensrichting, die ik wil volgen. Zelf hebt gij getoond er niet anders over te denken, toen gij Mejuffrouw de Bruine het hof maaktet, en uw vader u aanried, om een ander meisje te trouwen."

„Hoor eens, oom, vergelijkingen als deze passen weinig bij een zoo gewichtig onderwerp als wij nu bespreken."

„Gij hebt gelijk, Tom, het geldt een teer punt; maar dit neemt niet weg, dat ik voor mij grooten prijs stel op voorbeelden en vergelijkingen uit het gewone leven; in den regel passen zij beter en doen meer af dan de zuiver wetenschappelijke, waaraan gij meer hecht. Hebt gij het vraagstuk van het Determinisme ooit bestudeerd in het licht van een politiebureau?"

„Neen, politie en rechtbank hebben voor mij geene bijzondere aantrekkelijkheid."

„Gij zoudt er echter overvloedige stof tot nadenken vinden. Naar uw theorie, bij voorbeeld, moet het waar zijn, dat wanneer iemand een ander vermoordt, hij dit volstrekt niet helpen kan. Het was niet zijn eigen daad en bedrijf, maar, naar uw zeggen, iets dat ten zijnen aanzien bepaald was, een beslissing van het noodlot. De man had het ongeluk te lijden aan eene bijzondere misvorming in zijn hersengestel. Er bestaat gelukkig een troost bij, dat het overig deel der maatschappij hem uit gelijksoortige ziekelijke gesteldheid van het zenuwleven ophangen of tot eenige andere zware straf veroordeelen zal."

„Hebt gij nog meer toelichtingen van gelijk gehalte oom?”

„Wel, Tom, ik dacht daar aan Zeno, een ander oud voorstander van het Determinisme. Eens stond hij op het punt om een zijner slaven wegens diefstal te geeselen. De slaaf had vernuft genoeg om het zwakke punt in zijns meesters wijsbegeerte te zien en zeide tot diens groote verbazing: „Ja, meester, ik heb gestolen, maar ik kan het niet helpen; het was zoo bepaald.” Doch de wijsgeer gaf hem zeer bedaard dit tot antwoord: „Ja, maar ook was het bepaald, dat een iegelijk die steelt, gegeeseld zal worden.”

„Maar, oom, het baat u luttel, dat gij meent met zoo luchtige hand de leer van het Determinisme te kunnen op zijde schuiven. Eenige van de strengste denkers staan lijnrecht tegen u over en hunne bewijsgronden zult gij moeten weerleggen.”

„Ik stem u veel toe, maar niet uw oordeel over die schrijvers, die nog niet sterk zijn omdat zij stout zijn in hun beweren. Ik vind bij de schrijvers, waarop gij doelt, noch bijzondere oorspronkelijkheid, noch bijzondere kracht in hun redeneertrant.”

„Geen oorspronkelijkheid!”

„Neen, vriend, geen oorspronkelijkheid. Hoe nieuw deze leer menigeen schijnen moge, zij is niet van gisteren. Voor meer dan 2000 jaren leerden Grieken geheel hetzelfde. Het eenige nieuwe, dat in deze werktuigelijke wijsbegeerte van het noodlot schuilt, is dat zij nu pasklaar gemaakt is naar Darwins theorie van ontwikkeling door natuurkeus. En indien onze hedendaagsche leermeesters ons niets beters te leeren hebben dan, b. v. dat wij zedelijke werktuigen zijn, die door eene noodzakelijkheidswet bestuurd worden, van kikker en aap af tot den mensch ingesloten, wel dan konden wij evengoed bestuurd worden door de toortsdragers, die Tom O' Shanter in zijn dronken roes voor bovennatuurlijke leidlieden hield. Ook heeft die leer met ware wetenschap niets gemeens.”

„Dat zult gij wel zeer bezwaarlijk kunnen bewijzen.”

„Ik redeneer dus. Dr. Tyndall zegt: „Verbonden met de wondervolle bewerktuiging van het menschelijk lichaam, nemen wij andere niet minder zekere levensverschijnselen waar, maar ontdekken geenerlei verband tusschen deze en dat mechanisme Wij bevinden ons feitelijk op de grenslijn des verstands, waar de bekende regels der wetenschap falen om ons uit de moeilijkheid uit te helpen.” En op zoo weinig helderen, negatieven grondslag bouwen onze hedendaagsche ongeloofigen hunne kasteelen van stellig onderwijs; ik weet in onze wetenschappelijke letterkunde niets dat zoo met alle gezond verstand in strijd is.”

„De ongeloofigen, oom, zullen moeite hebben u in stoutheid van beweren te overtreffen.”

„Wel, waar zij de stoutste onbewezen beweringen op een hopen, is het nauwelijks anders mogelijk dan hen met gelijke wapenen te bestrijden, tot zij zelven naar meer logische bewijzen uitzien en dan zelven de zwakheid van hun gekozen standpunt erkennen.”

„Maar wanneer, naar gij meent, de ongeloofsgronden op het punt van den vrijen wil zoo zwak zijn, hoe verklaart gij dan, dat zoovele degelijke geleerden van alle tijden een zoo beslist weerstand bieden aan de leer van den vrijen wil?”

„Dat is moeilijk te verklaren, tenzij uit vrees voor den schrijver van „de geloofsleer der wetenschap,” die zegt: „Indien wij het bestaan van een vrijen wil toegeven, dan moeten wij ook de gevolgtrekkingen aannemen. Wij zullen dan nogmaals moeten terugkeeren tot het mirakel, nadat wij het overal elders van het veld van wetenschap en geschiedenis hebben verjaagd; en die terugkeer zou te gevaarlijker zijn, daar nu de wondermacht in 's menschen binnenste zetelen zou. Zoodra wij eens dit geheimzinnig ik, met de macht van een vrijen wil erkennen, wordt het mirakel overal geloofelijk.

Gij ziet dus, dat het vraagstuk niet zelfstandig, naar

zijn eigen aard wordt besproken. Er zit, om der gevolgen wil niet anders op, dan het eenvoudig af te snijden. En zoo iets wordt nog wel als „de geloofsleer der wetenschap” betiteld.”

„Ik moet erkennen, dat ik wat gij daar hebt aangehaald niet goedkeuren kan, maar gij weet, dat iemand eenige leer op geheel verkeerde wijs kan verdedigen, zonder dat dit nog de deugdelijkheid van de leer zelve schade doet. Meer dan eens heb ik u hooren beweren, dat men de beteekenis en waarde van het Christendom niet moet afmeten naar het woord zijner zwakke en onhandige verdedigers.”

„Zeer waar, Tom. Laat ons daarom de verdedigers laten rusten en de zaak zelve in het oog vatten. Uw beginsel van Determinisme maakt ieder mensch tot eene ongerijmdheid, den ongeloovige zoo goed als ieder ander.”

„Hoe dat?”

„Wel, als ieder mensch noodzakelijkerwijs zoo handelt als hij doet, zoo denkt als hij denkt en zoo spreekt als hij spreekt, dan kan niemand anders doen; zoo als het is, zoo moet het zijn; en dit is zoo geweest van den eersten mensch af tot nu toe; en uw twijfelaar, hij zij idioot of wijsgeer, is niets meer dan iemand, die met zich zelf in volle tegenspraak is. Hij voert woordenstrijd tegen Mozes, Jesaia, Jezus, Paulus, Luther, Calvin, Wesley enz., maar is het determinisme waarheid dan waren alle dezen automaten — machines zonder macht tot kiezen, onmachtig anders te handelen dan zij deden; weshalve uw twijfelaar wijs zou doen met te zwijgen, en er geen woord meer over te reppen, want zij verdienden minstens gelijke eer als hij. Zij deden niet meer dan de voor hen bepaalde rol afspelen, en hij is een domkop, die hen daarom veroordeelt of hard valt. Maar op zijn beurt kan de ongeloovige niet helpen, dat hij hun woord en doen laakt, want in de keus van zijn doen is hij niet vrij. Evenals zij is hij — een werktuig, dat naar eene vaste en noodzakende wet handelt. Wat ik

zeg, is in volle overeenstemming met uwe theorie, Tom, en naar deze de gansche wereld eene ongerijmdheid, iets zonder zin of meening. Dat verstandige menschen zulken onzin kunnen slikken, smart mij ten diepste. En nu, goeden nacht, Tom, en laat mij bij een volgend samenzijn wat meer redelijks uit uw mond hooren.

HOOFDSTUK X.

Waar groeien de vijgen en waar de distels?

Ik zocht de gelegenheid om met mijn neef ons onderwerp nog nader te bespreken, vast besloten hem rondweg op de proef te stellen op het punt van praktische moraal, omdat, waar ik iemand gezond vind op het punt des zedelijken levens, ik altijd hoop blijf voeden, dat in hem de verstandelijke dwaling niet onge-neeslijk is. Stelt iemand waarlijk prijs op een rein en eerlijk levensgedrag, drijft plichtsgevoel hem om in alles trouw en rechtvaardig te zijn, dan denk ik niet, dat de Kenner der harten hem van het licht der waarheid zal verstoken laten. In dien zin versta ik des Meesters woord: „Hij, die des Vaders wil wil doen, zal bekennen of mijn onderwijs uit God is.” Toen ik dus mijn neef op nieuw ontmoette, zeide ik tot hem: „Wel, Tom, gaarne zou ik weten, welke uwe gevoelens zijn op het gebied des zedelijken levens. Gij hebt toch Jan Fronselaar gekend?”

„O ja, zeer goed, al noemt gij hem niet bij zijn eigen naam. Wat doet u van hem spreken?”

„Neen, zijn eigen naam was niet Fronselaar, maar hij werd algemeen zoo genoemd, omdat hij in de kerk zijn gelaat zoo sterk plooide en rimpelde, wanneer hij iets hoorde, dat met zijn meening streed, en dit gebeurde niet zelden.”

„Maar waarom herinnert gij mij aan hem?”

„Wel 's mans hoofd was vol eigenaardige, vreemde meeningen, maar ik heb hem altijd voor een oprecht, innerlijk vroom man gehouden. Iemand toch kan eerlijk en oprecht zijn, al schuilt er dwaling in zijne verstandelijke voorstellingen.”

„Zeker, en ik ben van oordeel, dat er ongeloofigen zijn, die zedelijk hooger staan dan velen van uw christenen, die zich trouwe kerkgangers toonen.”

„Zeer mogelijk, Tom; maar ik vertrouw, dat gij billijk genoeg zijt om niet het beste soort ongeloofigen met het minste soort kerkgangers te vergelijken; die vergelijking zou niet eerlijk zijn.”

„Goed, maar ik vat niet waar gij heen wilt.”

„Ik zou gaarne van u vernemen, hoe uwe ongeloofigen over de praktijk des zedelijken levens oordeelen. Kunt gij mij op dat punt op de hoogte helpen?”

„Ik meen daartoe in staat te zijn, maar wat raakt dit het vraagstuk, dat gij met mij bespreken wildet?”

„Ik zou willen vernemen, wat door hen beschouwd wordt als de standaard en maatstaf van goed en kwaad, en op welken grondslag hun begrip plicht rust.”

„Wel, ieder mensch is verplicht zijn naaste te geven wat hem toekomt, hem eerlijk en rechtvaardig te bejegenen; en wij houden datgene voor eerlijk en rechtvaardig wat voor de gemeenschap nuttig is.”

„Is niet de naam voor deze beschouwingswijs Utilitarianisme of nuttigheidsleer?”

„Ja, zij beoogt het grootste nut voor het grootste aantal menschen.”

„Ik vat dit. Al wat nuttig is is zedelijk, zoodat ik een scheermes en wagenwiel zedelijke voorwerpen mag noemen, omdat zij beiden nuttig zijn?”

„Gij weet zeer goed, dat de Utilitairiers het woord niet in dien zin gebruiken, en daarom meen ik, dat gij de zaak met meer ernst bespreken moest.”

„Kom, kom, Tom, ik weet wel, dat gij geen scherts verdragen kunt, behalve als ze komt uit den mond

van een ongeloofige; maar zoo deze theorie van zedeleer niet belachelijk is, dan weet ik niet wat ze wel is. Laat ons haar in hare naakte gestalte bezien, zooals Bentham, de vader dezer richting ons haar te aanschouwen geeft. Hij zegt: „De beste bepaling van misdaad is: misrekening in het beoordeelen van de kansen, onjuiste schatting der waarde van lust en onlust... Niemand had ooit, noch kan of kon ooit een andere drijfveer voor zijn doel hebben dan het najagen van genot en het mijden van wat leed of pijn doet.” Dit zijn de eigen woorden van den vader van de theorie der utiliteitsleer — eene theorie, die aan elke heldendaad de poëzy en allen adel aan vaderlandsliefde en mensche-lievendheid ontnemt, en de hoogste drangredenen van ons menschelijk gevoelen en handelen tot eene openbaring van de meest gelijkvloersche zelfzucht herleidt. Het is eene theorie, met de feiten in lijnrechten strijd, en een bespotting van de menschheid. Wie kan uit een zoo laag en verlagend beginsel het leven van een Socrates, een Wickleff, een Luther, een Howard, een Livingstone en zoovele anderen verklaren, om nu zelfs met geen woord te reppen van Jezus van Nazareth.”

„Maar niet alle volgers van het beginsel hebben hun voorstelling er van al dus geformuleerd.”

„Gewis niet. Sommige vernuftelingen hebben de bepaling nog verbazend veel fraaier gemaakt. Een dame op Europa's vasteland schrijft: „Genot is goed, geestdrift en liefde zijn goed, maar ook haat is goed.... Waarheid is goed, zoolang zij genot aanbrengt, maar goed zijn ook leugen, een valsche eed, huichelarij, bedrog, vleierij, zoodra zij slechts voordeelig zijn.” Ziedaar wat uw nieuwbakken Utilitarianisme in heeft.

„Maar gij weet zeer goed, dat de beste Utilitarianen het met deze luid schreeuwende dame niet eens zijn.”

„Zeker bezigen zij minder krasse taal, maar een weinig marktgeschreeuw heeft vaak deze goede zijde, dat het de waarheid in haar begrijpelijksten vorm aanschouwe-

lijk maakt. Maar acht gij deze vrouw al te openhartig, luister dan naar het woord van een kalm, berekenend rechtsgeleerde, den Heer Leslie Stephen: „De Natuur,” zegt hij, „behoeft sterke, groote, gezonde, geslepen menschelijke wezens, en zou al zeer ongelijk aan zichzelf worden, wanneer zij haar hoogste belooning van geluk schonk aan een galachtigen, klierachtigen, krommen heilige, alleen omdat zijn versuft brein bezwaar heeft tegen echtbreuk, dronkenschap, moord en roof.” Hij is een van de meest vooraanstaande moderneren in deze richting, en al is hij een bekwaam rechtsgeleerde en beschaafder in vormen dan die luid snaterende vrouw, hij bloost er toch niet voor om eene geheel gelijke leer te verkondigen. Volgens hem zijn de beste modellen der menschheid, welke de Natuur levert, groote, sterke menschedieren, die in staat zijn aan de grofste hartstochten den teugel te vieren, zonder dat dit hun spijsvertering in den weg staat.”

„Wel, oom, ik was er onbekend mede, dat Leslie Stephen zoo ver gaat. Maar laat ons tot het praktische punt komen. Meent gij werkelijk, dat het christendom aan eene hoogstaande zedeleer meer bevorderlijk is, dan eenig ander theoretisch stelsel!”

„Meenen, 'Om? ik behoef geene meening te hebben aangaande iets, dat zoo klaar is als het zonlicht op den middag.”

„En gij weet toch even goed als ik aan hoeveel tyranny, wreedheid en bedrog de Kerken schuldig staan.”

„Ik weet het, maar waar eenige Kerk dien weg bewandelde, handelde zij niet in overeenstemming, maar geheel in strijd met de beginselen des Evangelies. Een der beste getuigenissen omtrent de zedelijke voortreffelijkheid van den christelijken godsdienst kunt gij vinden in een boek, dat tot titel heeft: „Service of Man” en door een atheïst geschreven werd.”

„Ik heb dat boek gelezen, maar heb er niet den minsten lof over het christendom in gevonden.”

„Wel mogelijk, ja, zeker hebt gij er veel smadelijks tegen het christendom in aangetroffen, maar wanneer gij een boek leest, behoort gij ook acht te geven op wat de schrijver niet zegt.”

„Ik zie niet in, wat gij bedoelt.”

„Dan zal ik u een handje helpen. De Heer J. J. Morison wijdt in dat boek tachtig bladzijden aan de poging om de onzedelijke strekking des christendoms in het licht te stellen, en hoevele malen denkt gij, dat hij daarbij zich op het Nieuwe Testament beroept? Niet meer dan éénmaal, en dit is, waar hij op den berouwvollen moordenaar op het kruis wijst. Bij mij stond het onverwijld vast, dat de geschriften van het Nieuwe Testament wel op zedelijk standpunt volmaakt moeten zijn, wanneer een zoo bitter vijand van het christendom er niets onzedelijks in weet te vinden, dan alleen het feit, dat een arme zondaar nog zelfs in zijne laatste levensure genade vinden kan.”

„Dit neemt niet weg, oom, dat gij zult moeten toegeven, dat zich in de geschiedenis der christelijke kerk tijdperken van groote onzedelijkheid voordoen.”

„Zeker stem ik dat toe, en meer nog, dat velen heden ten dage lid zijn van eenige christelijke kerk en op het punt van zedelijkheid zeer laag staan. Toch is dit alleen gevolg daarvan, dat zij nooit lid geweest zijn der ware gemeente van Jezus Christus, zoodat zij nog nooit begrepen hebben, wat een „Hem belijden” is en wat dit van ’s Heeren volgers eischt. Bezie voorts het vraagstuk in ruimer zin en maak eene vergelijking tusschen hen, die zich bij de gemeente voegden en hen, die, buiten betrekking tot haar, in en voor de wereld leven; vergelijk het hedendaagsch Europa met Europa voor tweeduizend jaar, en zie op hen, die wij als onze beste christenen hoogschatten, en dan kunt gij moeilijk onzeker blijven, waar de vijgen en waar de distels groeien. Liet de tijd het toe, ik zou uit onze voortreffelijkste geschiedschrijvers u aanhaling op aanhaling kunnen doen hooren, waarin zij als vruchten van hun

onderzoek verklaren, dat het Christendom het zout der aarde is, het grootste zedelijk bederfwerend middel in deze wereld."

„Van harte stem ik toe, dat de zedelijke voorschriften, die wij in het Nieuwe Testament vinden, de beste levensregels zijn, welke zich laten uitdenken; maar het evangelie verliest zijn grootste beteekenis door zijne gebondenheid aan wonderen."

„Wat mij verheugt, Tom, is uit uw mond een belijdenis te hooren, die mij doet verwachten, dat, wanneer gij u nu ook maar streng houdt aan de zedelijke voorschriften des evangelies, er goede hoop bestaat, dat gij van uw twijfelen en zucht tot niet-gelooven zult genezen worden. Later, wanneer gij van uw uitstapje zijt teruggekeerd, maak ik mij sterk u te kunnen overtuigen, dat wat gij tot de zwakke zijde van het evangelie rekent, in het nauwst verband staat tot zijne uitnemendste heerlijkheid."

„Gij spreekt stout en kloek, oom, en kunt gij werkelijk tot stand brengen, wat gij beweert, dan acht ik het zeer mogelijk, dat gij ook mij nog Christen worden ziet."

„Voor het oogenblik, Tom, verlang ik niets meer, dan dat gij er u op toelegt om den standaard van zedelijkheid te bereiken, dien het evangelie ons voorhoudt. Zoodra u dat ernst is, zult gij niet verre van het Koninkrijk der hemelen kunnen blijven."

HOOFDSTUK XI.

Wat is er voor hoop en troost in de naturalistische levensbeschouwing?

Omstreeks honderd jaar geleden werd een gedicht uitgegeven over „de genoegens der hoop.” Ik kan niet denken, dat het boek door een ongeloofige geschreven is. Hoop behoort niet thuis en kan niet aarden in pessimistischen grond. Zal de hoop iets beteekenen, dan moet zij aan het geloof ontspringen gelijk bloemen aan den bladstengel. Alle pessimistische wijsbegeerte, op naturalisme gegrond, leidt enkel tot wanhoop. De wereld, van zulk een standpunt beschouwd, mist alle doel, plan en beteekenis. Zij is niets meer of anders dan zooals zij zich aan de oppervlakkigste waarneming voordoet. Vanwaar zij is, waarvan zij leeft, waarheen zij streeft, weet op dat standpunt niemand te verklaren. De schoonste streken, die de Natuur ons aanschouwen doet, zijn enkel tergende voorstellingen; het liefelijk gezang der vogelen is niet meer dan bespotting; en het hoogste, waarnaar onze ziel streeft, blijkt louter begoocheling. Naar mijne zienswijs is elke godsdienstige geloofsbelijdenis, die op aarde gevonden wordt, nog verre boven deze wanhoopkweekende wijsbegeerte te verkiezen.

Terwijl ik dit bepeinsde, trad mijn neef binnen en ik deed hem toen de vraag, wat er toch in zijne onge-

loovige wijsbegeerte was, dat aan zondige menschen hoop en troost kon bieden."

Zijn antwoord was: „Zij vinden er althans deze hoop in, dat hun geen hel met hare pijniging wacht."

„Gij oordeelt dus, Tom, dat na dit tegenwoordig leven niets hen wacht, — geenerlei soort van bewust voortbestaan?"

„Zoo leert de sceptische wijsbegeerte."

„Voor het oogenblik laat ik de hoop op onsterfelijkheid en de redenen, die daarvoor pleiten, rusten. Wat ik nu allereerst u vragen wil, is, of gij niets tot hoop en troost hebt aan te bieden aan den adel van ons geslacht, aan helden en weldoeners van vaderland en menschheid?"

„Ja, gewis, een edel leven is nooit vergeefs besteed, — het is als een zaad aan de aarde toebetrouwd, dat later schoone vruchten draagt."

„Maar naar uwe beschouwingswijs, Tom, zijn Socrates, Livingstone en zoovele andere edele menschen, die stierven, dood en weg; zij kunnen dus geen vrucht meer van hunne edele daden oogsten."

„Zij niet, maar hun leven komt anderen ten goede, de wereld heeft er de winst van."

„Zoo kan men het edelste leven leven, en kan het schoonste karakter in iemand tot ontwikkeling komen, maar voor hem zelve heeft dat niet het minste goed gevolg."

„Juist, want aller einde is de slaap des doods. Hun leven echter heeft de wereld verrijkt, — ons ras verbeterd."

„En hoe oordeelt gij over de schijnbaar waardeloozen, het bezinksel onzer maatschappij, welke hoop hebt gij voor dezen?"

„Ik begrijp, dat gij zinspeelt op wie een pest der maatschappij zijn — dronkaards, hoereerders en dobbelaars."

„Juist, dezulken bedoel ik."

„Wel hun geldt, wat de Heer Morison zegt: „de hoop der maatschappij is, dat dit canaille uitgeroeid wordt, als besmet vee in dagen van veepest.”

„Dat is de verwachting der sceptische wijsbegeerte, — het predikt een uitroeijingsevangelie. Het is een zeer beestelijk, somber en liefdeloos evangelie.”

„Ja, maar niet erger dan het evangelie, dat eene hel met onuitblusschelijk vuur en knersing der tanden leert.”

„Maar dit evangelie, dat op het geduchte der vergelding wijst, predikt ernstig en dringend een weg des behouds voor allen, ook voor de verst afgewekenen en diepst gevallen! Is die prediking niet verkieselijk boven uw uitroeijingstheorie?”

„Dat zie ik nog niet in. Indien de leer, waarop gij doelt, nu ook maar een dwingenden behoudsweg predikte, dan zou zij zeker verkieselijk zijn, maar dien vind ik er niet in.”

„Ik veronderstel, Tom, dat gij weet, dat onze groote dichter, Lord Tennyson, christen is.”

„Ja, dat is mij bekend.”

„Hij oordeelt, dat het evangelie hem grond geeft voor de hoop, dat eenmaal allen zullen behouden worden.”

„Welk deel van zijn dicht werk bedoelt gij, want wat ook zijn geloof moge zijn, ik waardeer Tennyson als dichter.”

„Ik doelde op de plaats waar hij zegt:

Merk op, nog werd niet alles ons verklaard;
Nog hoop ik 't slechts, dat wát de toekomst baart,
Ze aan allen goed, ten laatste goed zal zijn;
Dat als de taak des Heilands is voltooid,
En zich zijn werk in vollen glans ontplooit,
Elk duister wijkt voor eeuwgen zonneshijn.”

„Terecht zegt de groote dichter: „nog werd niet alles ons verklaard,” ook voor hem bleef dus veel onzeker en betwifelbaar.”

„Wel al beleed hij niet alles te weten, dit belette hem niet eene zoo stoute hoop te koesteren. Er is een groot verschil tusschen uwe wijsbegeerte en de zijne. De

zijne schonk hem moed om alles te hopen, gij hoopt niets en droomt slechts van vernietiging."

„En hoe kan er hoop ontspringen uit de erkenenis van niet-weten?"

„Niet daaruit ontspruit onze hoop, Tom, maar uit een anderen grond, die ons boven een nog-niet-weten verheft. De hoop des evangelies grondt zich niet op een weten, maar is een uitvloeisel van ons gelooven."

„Maar gij, oom, zijt toch geen universalist, — een van degenen, die het er voor houden, dat allen zullen zalig worden?"

„Al ben ik dat niet, zoo zal het mij toch enkel stof tot blijdschap zijn, wanneer ik er in den hemel meer ontmoet, dan ik durfde verwachten, — hoe meer daar zullen mogen ingaan, mij te liever. Waar ik op komen wil, is dit, dat de Natuur evenals de Openbaring ons met hoop vervult, terwijl uwe wijsbegeerte de hoop uitbluscht, elke bloem, die zij kweekt, verwelken doet en tot slot der geschiedenis het heelal, in een knekelhuis verkeert."

„En de door u aangehaalde dichtregels teekenen een wereldeind, dat enkel rooskleurig is en alles in een blijspel doet eindigen."

„Al hadt gij recht met die tegenstelling, dan nog verkies ik licht boven duisternis, hoop boven wanhoop, leven boven dood."

„Ik zelf ben geneigd, oom, aan Tennysons voorstelling de voorkeur te geven, maar gij weet even goed als ik, dat eene menigte van predikanten heel wat anders vertellen."

„Het zal mij bevreemden, Tom, wanneer eindelijk gij den christelijken godsdienst zult beginnen te beoordeelen naar de Schrift en niet naar het prediken van dezen of genen predikant."

„Maar ieder predikant behoort toch te weten, wat het evangelie is, dat hij te verkondigen heeft."

„Dat is althans wenschelijk en, naar ik geloof, geschiedt het ook voor de praktijk op voldoende wijs. Intusschen

geen predikant is onfeilbaar en daar alle menschen kinderen van hun tijd zijn, is het niet zoo wonderbaar, wanneer er thans zijn, die oordeelen een ruimer opvatting van Gods liefde te mogen hebben dan hunne voorvaders."

"Juist, en dan weten zij de gelijkenis van den rijken man en Lazarus zoo te verklaren, dat al het verschrikkelijke er van zich als een morgennevel oplost."

"Overdrijft gij niet met opzet, Tom? Maar al hadt gij eens gelijk, dan eischt nog de billijkheid, dat gij uwerzijds hun gelijke vrijheid gunt, als gij voor uwe beoefenaars der wetenschap eischt, — dat zij hun zienswijze wijzigen, zoodra zij meenen daarvoor een deugdelijken grond te hebben."

"Wel, in den regel zijn zij zoo stom behoudend, dat het jammer zou zijn hun niet eenige vrijheid tot wat vrijzinniger zienswijs te gunnen. Maar anderen daargelaten, kan ik kwalijk denken, dat gij zelf de beschouwing der universalisten als waar aanneemt."

"Zeker doe ik dat niet, maar evenmin acht ik mijzelf onfeilbaar. Wat ik u op het hart wilde drukken is niet anders dan dit, dat in het evangelie voor den mensch een bron van troost en hoop is, terwijl uwe sceptische wijsbegeerte niets anders tot einde heeft en geeft dan een begraven des heelals in den nacht der vernietiging."

"Geloof mij, oom, zeer gaarne zou ik wat meer hoop willen voeden, als ik er maar goeden grond voor vinden kon. Geduldig zal ik luisteren naar elk bewijs, dat gij mij weet te geven. Tot hiertoe echter hebt gij mij enkel gewezen op een visioen, waarvan onze groote dichter verwacht, dat eens werkelijkheid worden zal. Nog deedt gij geen enkele poging om mij de waarheid der oude onsterfelijkheidsleer met bewijzen te staven."

"Dit was ook nog mijn bedoelen niet, Tom. Niets anders wenschte ik te weten, dan of uwe wijsbegeerte althans iets bevatte, dat den weg wees om aan de duis-

ternis der wanhoop te ontkomen. Het schijnt dat daarop nog luttel kans bestaat. Indien gij ook nog morgen avond mij bezoeken wilt, hoop ik u te kunnen aantoonen, dat gij òf verplicht zijt een meer hoopvolle beschouwing van 's menschen bestemming tot de uwe te maken, òf wel dat gij wijs zult doen uw stelsel van wijsbegeerte prijs te geven.

HOOFDSTUK XII.

Waarheen gaat gij?

„Zeg mij nu eens ronduit, Tom, waarheen gaat gij?”

„Wat is uw bedoeling met die vraag, oom?”

„Ik meen juist wat de woorden zeggen — waarheen gaat gij? dat is, wat beschouwt gij als uwe toekomst en bestemming? Hebt gij er u eenig bepaald denkbeeld van gevormd, of u nog iets na het sterven te wachten staat?”

„Nu begrijp ik u, gij wenscht mijne zienswijze in betrekking tot het vraagstuk der onsterfelijkheid te weten. Als ik u de waarheid zal zeggen, dan heb ik op dit punt een zeer bepaald denkbeeld. Mijn overtuiging is, dat de dood het einde is van ons aanzijn, en dat wanneer men mij ter aarde besteld heeft, alles voor mij en met mij uit is. Ik bedoel daarmee niet, dat de deelen, waar uit mijn lichaam is samengesteld, zullen ophouden te bestaan, maar dat mijne persoonlijkheid en zelfbewustzijn zullen ophouden.”

„En dus verwacht gij, als dit bestaan ten einde is, geene opstanding, geen toekomstend leven, waarin gij op nieuw een persoonlijk zelfbewustzijn kennen zult?”

„Geenszins. Ik ben overtuigd, dat de dood voor goed een einde aan mijn persoonlijk bestaan maken zal.”

„Kunt gij mij ook mededeelen, Tom, langs welken weg gij tot zoo vaste overtuiging gekomen zijt?”

„Wel, oom, wij zien de menschen sterven. Het licht des levens in hen gaat uit. De geestvermogens dooven kennelijk uit met de levensvlam, welke het lichaam in stand hield, en zoo keert de mensch weder tot het stof, waaruit hij genomen werd.”

„Naar uwe beschouwing, Tom, moet ik ten slotte uwe ontwikkelingsleer al een zeer armelijk en ellendig ding noemen.”

„Hoe dat, oom?”

„Omdat zij tot zulk een onbeduidend einde leidt. Wanneer, zoo als gij beweert, evolutie ons alles geeft de mensch haar heerlijkst kunststuk is, en haar eindpaal bereikt, als de mensch het graf nadert en dan vraagt, wat aan gene zijde is; en wanneer uwe theorie op dat punt ons begeeft en ons niet één schrede verder helpen kan, dan is zij om niet sterker te spreken, al zeer teleurstellend. Zij brengt den mensch tot een punt, waarop hij naar onsterfelijkheid begint te reikhalzen, en zet er dan voor goed den dompèr op.”

„Dat moge teleurstellend schijnen, maar het is wijs, de waarheid flink onder de oogen te zien en zich niet te laten weerhouden door de gevolgtrekkingen, waartoe zij misschien leidt.”

„Ongetwijfeld, maar gij hebt nog geen tittel of jota van bewijs geleverd, dat uw zienswijs eenige waarheid bevat.”

„En gij, oom, hebt evenmin bewezen, dat uwe beschouwing waar is.”

„Nog deed ik dat niet, maar daar zijn wij ook nog niet aan toe. Laat mij daarom mijne redenering mogen vervolgen. Voor een oogenblik uwe zienswijs aannemend, volgt daaruit, dat op het eigen oogenblik, dat de mensch zijn hoogtepunt hier bereikt heeft, de ontwikkelingsgang wordt afgesneden. Natuur en Wet verliezen hun werkkraft, de atomen en moleculen zijn uit-

geput en hun taak is afgedaan. Zoo blijkt dan, dat het met den eeuwigen voortgang en ontwikkeling, waarop gij roemdet, uit is — de levenskracht van het ei is uitgeput. Daar er niet langer kracht aanwezig is, staat de machine bij gebrek aan stoom stil. Zoo zien wij ons opnieuw tot het punt teruggebracht, dat het ei van den beginne slechts met een beperkten voorraad levenskracht begiftigd is.”

„Goed en wat dan?”

„Wel dan blijkt opnieuw, dat uwe veronderstelling, dat de Natuur eeuwig dezelfde is, mank gaat, want met betrekking tot den mensch blijkt zij versleten en uitgeput. Wij moeten dus of een eeuwigen doodslaap of een van nieuws aanvangen voor waarheid houden.”

„Maar veronderstellen wij nu, oom, dat de Natuur een tijdperk van rust heeft om dan tot nieuwe kracht te ontwaken, en een nieuwen gang te beginnen — acht gij dat onmogelijk?”

„Zeker niet, maar indien er voor de Natuur eene opstanding tot herleven is weggelegd, waarom dan ook niet voor den mensch, die haar voortreffelijkst deel en haar hoogst ontwikkeld voortbrengsel is? In deze gedachte ligt toch eene mogelijkheid, en zelfs iets, dat in overeenstemming is met de ontwikkelingstheorie zelve. Indien het u maar ernst is om in uw beschouwen en redeneeren u zelf gelijk te blijven, en gij uw evolutietheorie maar op den dood zelf in toepassing brengt, dan zoude ik zelf er hart voor kunnen krijgen. Want op dit punt althans zou zij dan niet meer de troosteloosheid zelve zijn. Wat komt het er op aan, waaruit of hoe wij het aanzijn ontvingen, indien er voor ons geen hiernamaals bestaat? Ons echter onze loopbaan te laten beginnen uit een aap en haar in vernietiging te laten eindigen, zie, dat verlaagt het menschenleven tot iets zoo donkers en wanhopigs, dat de gedachte er aan niets anders dan afschuw en walging kan verwekken.”

„Is dat alles, oom?”

„Wel ik kan er nog dit bijvoegen, dat uwe beschouwing zelfs geen aanspraak op den naam wetenschappelijk verdient.”

„Wat, niet wetenschappelijk?”

„Neen, vriend, niet wetenschappelijk. Gij slaat een mensch bij zijn sterven gade, en omdat gij niet bij machte zijt hem verder te volgen, beweert gij stoutweg en in den blinde, dat hij nergens is. Toch ziet gij enkel het stoffelijk lichaam, en schijnt te vergeten, dat er zoowel eene wetenschap is, die het geestesleven als eene die het stoffelijk leven tot voorwerp heeft. De menschelijke geest heeft altijd en overal eene als ingeschapen overtuiging en verwachting getoond, die op een leven na dit leven heenwijzen, en indien deze zonder beteekenis zijn, dan is de mensch, hetzij door evolutie of hoe ook ontstaan, een op domme wijs gemaakt voortbrengsel. Kingsley maakt in een zijner geschriften gewag van menschen, die hem de vraag deden: of de Schepper niet bij de schepping de fossielen kon hebben gemaakt en zijn antwoord was: „Ja, zeker had God dit kunnen doen, indien — Hij ons had willen misleiden en op een dwaalweg helpen.” Dit woord acht ik evenzeer van toepassing op de inspraken en verwachtingen in ons, die op een toekomstend leven duiden.”

„Maar, oom, gij schijnt geheel voorbij te zien dat de mechanische theorie van het heelal, met insluiting van den menschelijken geest, eene zeer goed verdedigbare theorie is, en wanneer zij met de waarheid overeenstemmen mocht, dan hebben die inspraken en verwachtingen niets meer te beteekenen dan de mechanische werking van schroeven, sleutels, hengsels, beenderen en spieren; hersenen en zenuwen kunnen best elektrische apparaten zijn.”

„Maar, Tom, welk een schrede achterwaarts maakt gij nu opeens, daar gij het reeds met mij eens waart, dat de Macht achter de Natuur met rede begaafd moet zijn, — zijne werken bewijzen, dat hij naar wiskunstige

regels is te werk gegaan. En toegegeven nu eens, dat onze hersenen en zenuwen niet meer zijn dan elektrische machines, dan bevestigt dit juist het gevoelen, dat zij op verstandelijke wijs met oordeel naar de eischen van een doel gemaakt zijn. Onze hersenen en zenuwen openbaren het doel, waartoe zij ons zijn gegeven."

„En bij den dood, oom, wordt de machine verbroken en houdt de elektriciteit op te werken, en roept nu de elektriciteit gedachten, gevoelens, aandoeningen, verlangens in leven — welnu, dan moeten die ook allen ophouden, zoodra het lichaam tot stof wederkeert. Wat hebt gij daartegen in te brengen?"

„Ik kom daartegen op met de reeds uit Professor Tyndal aangehaalde woorden: „Verbonden met de wonderbare bewerktuiging van het dierlijk lichaam nemen wij verschijnselen waar, die geene mindere gewisheid hebben dan de stoffelijke, maar tusschen welke en dat mechanisme wij geene noodzakelijke betrekking waarnemen." Ziedaar een behartigenswaardig woord van een groot geleerde."

„Maar al heeft men die betrekking nog niet kunnen ontdekken, zij bestaat en kan nog ontdekt worden."

„Ja, mogelijk is dit, maar even mogelijk, dat er een geestelijk leven bestaat boven dit mechanisme en deze elektriciteit; zelfs op wetenschappelijk standpunt is het een even waarschijnlijk als het ander."

„Goed, oom, de stelling, welke gij nu inneemt is redelijk, maar dan zijn wij nog ver van het leerstellig onderwijs der Kerk, die leert, dat in ieder mensch eene onsterfelijke ziel leeft."

„Toegegeven, Tom, maar de gemeente van Christus beweert ook niet, dat zij haar zekerheid in zaken van dezen aard op wetenschappelijke bewijzen kan gronden; niet wetenschappelijke bewijzen, maar Gods openbaring van Zichzelven door het woord der profeten en in zijn Zoon zijn de grondslag harer zekerheid en verwachting."

„Maar wat ter wereld brengt er u dan toe om het

vraagstuk naar wetenschappelijke beginselen te willen bespreken?"

„Alleen om de volgende reden. Gij hebt uw ongeloof op wetenschappelijke beginselen gebouwd, en ik heb u zoeken aan te toonen, hoe weinig die beginselen voor u vermogen, en dat zij op dit punt in waarheid niets bewijzen."

„Maar hoe wilt gij de leer der onsterfelijkheid uit de openbaring bewijzen?"

„Wel hebt gij nooit gehoord of gelezen, Tom, van de opstanding van Jezus Christus uit de dooden?"

„Zeker, maar van die verhalen geloof ik niets, en dit is een der onderwerpen, die ik gaarne bespreken zal als de beurt van vragen aan mij komt."

„Best, Tom, op dit punt zal ik u gaarne de leiding van ons gesprek gunnen. Laat mij echter nog met een woord herinneren, eerstens dat mannen als Petrus, Jakobus en Johannes verklaren den uit de dooden verrezene gezien en met hem gesproken hebben, en ten andere, dat zij deze hun belijdnis met woord en daden bevestigd hebben, zoo toonende, verzekerd te zijn van de waarheid van 's Meesters belofte, dat ook zij uit de dooden zouden opstaan."

„Maar zooal niet misleid, kunnen zij zichzelve bedrogen hebben."

„Toegegeven, maar die veronderstelling maakt de met dit vraagstuk verbonden feiten nog te meer wonderbaar. De apostelen en hunne vrienden hebben dan duizenden weten te overreden om het hun als feit verkondigde te gelooven en hun leven veil te hebben door een deelen in dezelfde hoop."

„Ik veronderstel dat zelfbedrog allen misleid heeft."

„Dit maakt de zaak nog meer wonderbaar, daar die christenen het Romeinsche keizerrijk tot hunne zienswijze hebben doen overgaan."

„En wat heeft dat te beteekenen?"

„Wel dit, dat dat nieuwe geloof de maatschappij van

veel dwaling gezuiverd en het zedelijk karakter der samenleving verhoogd heeft."

"En verondersteld nu, dat alles op inbeelding neerkomt?"

"Zelfs als dat waar was, Tom, zou het de schoonste droom zijn, die onze arme wereld ooit gedroomd heeft; en indien, gelijk in dit geval, droomen tienduizendmaal verkieselijk zijn boven de tastbare feiten van ons waken, blijf ik, Tom, met uw goetvinden, het met den droom houden."

"Nu vervalt gij weer tot sarcasme, maar bewijst daarmee niet veel. Er schuilt in uw meening heel wat gevoelstheorie."

"Er is op dit gebied tweeërlei wel te onderscheiden. Hebt gij wel eens de brieven van E. H. Gregson gelezen?"

"Neen, maar wat wilt gij daarmee bewijzen?"

"Wel hij teekent ons daarin onder anderen een atheïst bij het sterfbed zijner vrouw. De atheïst heeft genoeg liefdegevoel om te pogen der stervende troost te bieden, en hij zeide met dat oogmerk: „Mijne teergeliefde vrouw, wij staan op het punt voor altoos van elkaar gescheiden te worden, en ik zou zoo gaarne willen, dat gij in de volle vertroosting van ons heilig geloof heengingt. Bedenk dit wel bevestigd feit, dat in dit heelal slechts één stof bestaan heeft, en deze stof is onderworpen aan eene algemeene wet; onder de werking van die wet zijt gij eene toevallige samenvoeging van protoplastische moleculen en ik zelf ben niets anders. Beiden zullen wij ons persoonlijk bewustzijn verliezen, maar laat mij als een onschatbare troost u zeggen, dat uwe moleculen in nieuwe vormen zullen overgaan, en voor altijd voortduren, al draagt gij zelve daar geen kennis van."

"Ik geloof niet, Oom, dat ooit een atheïst op die wijs tot zijne stervende vrouw gesproken heeft."

"Toegestemd, maar wanneer hij als atheïst geloofde, wat hij beweert, had hij zoo kunnen en behooren te

spreken, en dit is misschien het eenige dat de schrijver heeft willen aantoonen. Let echter op het volgende, dat wel degelijk feit is. Een Fransch materialist bezocht in het armhuis een ver familielid. Hij vond haar door de jaren gebogen en bijna stokdoof. Toen hij met haar op de ruime binnenplaats een weinig op en neer ging, stond hij verlegen, wat haar 't best als een woord van troost toe te spreken. Terwijl hij daar over peinsde, trad een predikant, die het gebouw bezocht had, hun ter zijde, en in de gelaatsuitdrukking der vrouw bekommering lezende, zag hij haar in de oogen en wees haar met zijn vinger opwaarts. Terstond week de donkere wolk van haar gelaat en toonde den vriendelijken glimlach eener levende hoop. In deze twee voorstellingen hebt gij eene ware voorstelling van het wetenschappelijk ongeloof en der christenen geloof. Het laatste wijst opwaarts, het andere naar de ontbinding des grafs, het eerste bezielt tot eene levende hoop, het andere leidt tot onverschilligheid of wanhoop."

„Wel, oom, ik moet eerlijk erkennen, dat als het op een aangenaam gevoel en hoop aankomt, de door u gekozen voorstelling het meest aantrekt; maar dat is de vraag niet. Deze eischt waarheid, en niets van alles, wat door u gezegd is, is vatbaar voor bewijs."

„Juist, maar wij deden ook nog niet meer dan den uitersten omtrek met den vinger aanroeren. Toch zie ik kans, u in minder dan vijf minuten aan te toonen, dat, wanneer het u inderdaad ernst is met de ontwikkelingstheorie, eene gezonde logica u moet noodzaken het christelijk geloof, zelfs de hoop der opstanding daarin opgesloten, als waar te erkennen."

„Nu, wanneer gij dat waar maakt, oom, zijt gij knap. Toon eens wat gij vermoogt."

„Wel, gedurende al ons samenspreken hebt gij het als uw standpunt doen uitkomen, dat alles in deze wereld, ook het menschenleven, door een ontwikkelingsproces uit de atomen en moleculen is voortgekomen."

„Zeker, en dat beweer ik nog.”

„Gij oordeelt dus nog, dat, hetzij de Onbekende Macht persoonlijk zij of niet, de weg van ontwikkeling de wijze is, waarop elke zaak op aarde geworden is, en geworden zooals zij is?”

„Gewis, doe ik dat.”

„En waarschijnlijk, daar gij nog evenzeer vasthoudt aan uw theorie der noodzakelijkheid en het zich gelijk blijven der Natuur, oordeelt gij dus ook nog, dat niets bij mogelijkheid anders heeft kunnen zijn dan het is.”

„Ik geloof, dat ieder ding is, zooals het is, en wat het is, omdat het niet anders heeft kunnen zijn.”

„Goed, en op dien regel zijn geene uitzonderingen?”

„Geen enkele, oom.”

„In dat geval, Tom, kwamen Mozes en de tien geboden langs den weg van ontwikkeling en volgens eene noodzakelijke wet tot aanzijn; ook geldt dit van David en het boek der Psalmen; en Jezus en de Apostelen hebben geen anderen oorsprong kunnen hebben; en de geschiedenis der opstanding en de hoop der onsterfelijkheid, — waar of onwaar, — alles ontstond in denzelfden ontwikkelingsgang, door dezelfde middelen. Gij zijt derhalve verplicht, Tom, ze te aanvaarden of uwe wijsbegeerte op te geven, — de wijsbegeerte, die leert, dat elke bestaande zaak noodzakelijkerwijs uit het waterstof-ei is voortgekomen. Wat zijt gij voornemens? Wilt gij het Christendom aanvaarden of uwe wijsbegeerte laten varen?”

Mijn neef zette een paar wijde oogen op en ik zag hem goed in de oogen, terwijl ik zeide:

„Tom, de ure der beslissing is gekomen, waartoe zijt gij besloten?”

„Oom, gij hebt mij aan het weifelen gebracht, zoodat ik tijd moet hebben om over het gesprokene kalm na te denken.

Postscriptum.

Ik had mijn neef de verzekering gegeven, dat zoodra

ik met mijne vragen ten einde was, hij de leiding van het gesprek mocht in handen nemen en mij alle vragen doen, die hij voegzaam achtte, terwijl ik mijn best zou doen hem het antwoord niet schuldig te blijven. De beurt was nu aan hem, doch ik ontving van zijne hand het volgend schrijven:

Waarde Oom! Ik heb een aantal vragen opgeschreven, die ik u wenschte te doen, meer bepaald over het auteurschap van den Pentateuch, over de wonderen, de inspiratie, de opstanding van Christus enz. Intusschen de handigheid, waarmede gij in ons laatste gesprek mijn eigen beginselen als wapen tegen mij hebt gekeerd, doet mij de noodzakelijkheid gevoelen, om mijne Natuurbeschouwing te herzien, en dit zal mij licht geruimen tijd van onderzoek kosten. Ik stem hiermee toe, dat gij voor het oogenblik de betere stelling gewonnen hebt, maar dit neemt niet weg, dat ik onze gedachtenwisseling daarom niet zal laten rusten. Ge hebt het gesprek met zooveel overleg geleid, dat gij eene menigte punten, waarover ik gewenscht had met u te spreken, er buiten hebt gelaten. Tevens moet ik erkennen, dat gij eerlijk en eervol gehandeld hebt in het uiten van uw wensch, dat ik nu de leiding van ons debat overneem, om de vragen te doen, waarop ik uw antwoord wacht. Wees zeker, dat ik na over alles te hebben nagedacht, die gelegenheid niet zal laten voorbijgaan. Zoodra ik zoover ben, zal ik u terstond daarvan kennis geven. Zoolang verblijf ik in oprechte vriendschap, uw u hoogachtende neef

TOM.

Zoodra mijn neef zijn standpunt genoegzaam zal hebben overwogen, hoop ik mijnerzijds bereid te zijn hem opnieuw in het strijdperk te ontmoeten. Niet minder wensch ik, dat ons samen spreken, waarvan ik telkens aantekening hield, voor hen, die deze bladzijden lezen, eenig nut mogen hebben. Van twee zaken voel ik mij

geheel zeker, nl. vooreerst dat de mannen der heden-
daagsche wetenschap nog niet één wezenlijke reden
gegeven hebben om de groote zedelijke waarheden, die
het goede oude Boek ons verkondigt, minder te achten,
en ten tweede dat Gods openbaring van zichzelve een
onwrikbare en troostvolle grond voor ons geloof is.
